OBSAH

T. L. Kandelaki: Vzťah obsahu pojmu a morfematickej štruktúry technických termínov 65
Oldřich Man: Termín a kontextové vztahy 80
Juraj Bosák – Alexander Rosa: Terminológia teórie grafov . . 85
Marie Majtánová: Názvy cudzokrajných drog rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z r. 1760 93

Diskusie

Ján Horecký: K terminológii strojárskej technológie 102
Karol Tomiš: Vyprávať či rozprávať? 106
Ladislav Dvonč: Syntaktické termíny *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* 109

Zprávy a posudky

Miroslav Roudný: Mezinárodní unifikace pojmů a názvů . . . 115
Lubomír Drozd: Nové publikace se zemědělskou terminologií v NSR 121
Gertrúda Tanušková: Vyznačenie výrobku, označenie výrobku . . 124
Ivan Masár: Bibliografie odborných překladových slovníků . . . 125
Gertrúda Tanušková: Terminológia mechanizácie poľnohospodárstva 126
Marie Majtánová: B. Bartnicka-Dąbkowska, *Polskie ludowe nazwy grzybów* 127

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
organ Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV
ROČNÍK IV – 1965 – ČÍSLO 2
Vydáva
VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED V BRATISLAVE
Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.
Výkonný redaktor Ivan Masár
Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.
Redaktor časopisu Andrej Šumec
Technický redaktor Vladimír Štefanovič
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,–. Jednotlivé číslo Kčs 4,–. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Rukopis zadaný v decembri 1964, vytlačené v marci 1965. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. – K-04*51006.
©by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965
Kčs 4,–

VZŤAH OBSAHU POJMU A MORFEMATICKEJ ŠTRUKTÚRY TECHNICKÝCH TERMÍNOV

T. L. Kandelaki

Otázka podstaty slovotvorných modelov termínov, vzťahu medzi slovotvornou štruktúrou termínov a obsahom pojmu, ktorý vyjadrujú, je veľmi zaujímavá. Od jej správneho riešenia závisí celý rad praktických úloh pri ustaľovaní terminológie, najmä vypracovanie modelov pre tvorenie jednoznačných termínov.

Najskôr treba analyzovať definície pojmov, typy obsahu pojmov fixovaných v príslušných definíciách a len potom možno prejsť ku skúmaniu charakteru vzťahov medzi slovotvornou štruktúrou termínov a obsahom pojmov, ktoré vyjadrujú.

Pravda, analýza jednotlivých náhodne vybraných termínov a definícií nemôže poskytnúť úplný obraz o existencii nejakých zákonitostí. Preto si vezmeme ako objekt skúmania iba definície jednej skupiny termínov, ktoré majú zrejme niečo spoločné. Spoločné znaky v obsahu pojmov možno predpokladať napríklad v skupine jednoslovných názvov deja pre pojmy procesov alebo stavov, ktoré v tej či onej forme obsahujú menný základ alebo jeho časť,[1] napr.: *asfaltovanie, rádiofikácia, odvodňovanie* a pod. K skúmaným termínom patria aj také názvy deja, v ktorých sú mennými základmi medzinárodné korene a ktoré sa pevne udomácnili v ruskej odbornej literatúre (porov. *anemofikácia, defektoskopia, deferizácia* a pod.).

I

V praxi sa pri vytváraní a ustaľovaní terminológie, ako je známe, formuje spočiatku obsah nového pojmu daného pred-

[1] V tejto štúdii skúma autor termíny ustálené v sborníkoch odporúčaných termínov, ktoré vydáva Komitét pre vedecko-technickú terminológiu AN SSSR. Okrem toho pracuje s materiálom z vlastnej kartotéky, z polytechnických a prekladových slovníkov a odborových noriem.

metu a vymedzí sa jeho rozsah, čo sa fixuje v podobe slovnej definície. Len potom sa pristúpi k výberu z existujúcich termínov alebo v prípade potreby sa utvorí nový termín. Utvoreniu termínu predchádza teda už sformulovaný obsah vyjadrovaného pojmu a poznanie jeho podstatných príznakov.

Necháme teraz bokom zvláštnosti jednoslovných názvov deja s menným základom a rozoberieme iba definície pojmov vyjadrovaných týmito termínmi.

Vo všetkých definíciách novoutvoreného pojmu (v danom prípade pojmu procesu) sú fixované ako príznaky iné doteraz známe pojmy, ktoré majú už v jazyku istú formu a nejako súvisia s daným poznávaným procesom.[2]

Čím sú tieto slová? Aké sú ich gramatické vlastnosti, aká je ich sémantika?

Pokúsme sa odpovedať na tieto otázky.

Typy známych pojmov (slov) vystupujúcich v definíciách nových pojmov procesov vo funkcii príznakov. Všetky definície pojmov, ktoré sme skúmali, nutne obsahujú odkaz na dva známe pojmy, sformované už v jazyku v podobe slov alebo skupiny slov. Jeden z týchto pojmov je vo všetkých definíciách bez výnimky pojmom procesu alebo stavu, druhý nikdy takýmto pojmom nie je.

Vezmime ako príklad pojem *vitaminizácia,* ktorý sa definuje ako „pridanie vitamínov k produktom výživy".

V tomto prípade sa nový pojem *vitaminizácia* definuje dvoma už známymi pojmami vyjadrenými slovami *pridanie* a *vitamíny,* ktoré sa uvádzajú v novom procese. Pritom jeden pojem je proces a druhý k procesom nepatrí, t. j. utvára sa tu akýsi širší pojem procesu (v logike sa nazýva rodový pojem) a poukazuje sa na to, že všetky príznaky vlastné tomuto širšiemu pojmu procesu (v našom príklade je širším pojmom *pridanie)* patria aj k užšiemu pojmu (v danom príklade ide o vitaminizáciu). Okrem toho sa v definícii určuje aj individuálny príznak, ktorý je vlastný len procesu vitaminizácie a ktorý ho odlišuje od iných procesov daného typu. Takým príznakom bude neprocesový príznak, t. j. *vitamíny.* To je tzv. druhový rozdiel.[3]

---

[2] Pozri L. O. Reznikov, *Slovo i poňatije,* Moskva 1958, 16—20.

[3] V skúmanej definícii okrem slov vyjadrujúcich uvedené dva príznaky môžu byť aj iné slová označujúce užšie príznaky. Napríklad v definícii pojmu *vitaminizácia* sú takým príznakom produkty výživy, ku ktorým sa

Každá definícia nového procesu sa teda tvorí tak, že sa odvoláva na iné pojmy známe a sformované v jazyku v podobe slov.

Všetky známe pojmy v definíciách, ktoré sme skúmali, sú vyjadrené podstatnými menami alebo slovnými spojeniami so substantívom ako základným členom. Proces (rodový pojem) je vyjadrený názvom deja, druhový rozdiel je tiež vyjadrený podstatným menom, ale nikdy nie názvom deja.

Definície rovnakého druhu. Modely definícií. Pozornosť si zasluhuje tento fakt: Medzi definíciami, ktoré sme skúmali, vyskytujú sa definície pojmov rovnakého druhu. V každom takom prípade je v týchto definíciách jeden a ten istý rodový pojem nejakého procesu vyjadrený tým istým (alebo významove blízkym) názvom deja. Napr.: pokrývanie prístrojov, potrubí, centrifúg ap. gumou *(gumovanie)*;[4] pokrývanie povrchov emailom na ochranu výrobkov proti korózii, pre pekný vonkajší vzhľad a schopnosť dobre odrážať prúd svetla *(emailovanie)*; nanášanie vrstvy laku na povrch výrobku s cieľom dať výrobku pekný vzhľad a chrániť ho pred vplyvom atmosféry, vlhkosti a i. *(lakovanie)*; nanášanie engoby na črep *(engobovanie)*; pokrývanie dreva jemnou matnou voskovou vrstvou pri jeho konečnom opracovaní *(voskovanie)*; nalepovanie dyhy na výrobky z cenných drevín *(dyhovanie)*; pokrývanie povrchu dreva tenučkými listami zlata, striebra, maliarskeho zlata, bronzu *(pozlacovanie, striebrenie, bronzovanie)*; obkladanie dreva kovom s cieľom pridať pevnosť a lesk *(pokovovanie)*; pokrývanie cementom *(cementácia, cementovanie)*; opatrenie pre boj proti výbuchom uhoľného prachu, spočívajúce v natieraní stien a povál inertným (nehorľavým) bridlicovým prachom *(bridlicovanie)*; nanášanie asfaltobetónu na vopred položený základ na uliciach a cestách *(asfaltovanie)*.

Všetky tieto pojmy sú akýmisi druhmi širšieho rodového pojmu *pokrývanie*, ale líšia sa od seba konkrétnou látkou, ktorá sa nanáša na objekt, t. j. druhovým rozdielom.

Fakt, že v niekoľkých definíciách je ten istý názov deja,

---

vitamíny pridávajú. Tento príznak môže byť v rôznych odvetviach rôzny. V porovnaní s prvými dvoma príznakmi je tento príznak užší a neodráža sa v morfematickej štruktúre jednoslovných názvov deja. Preto ho v tejto štúdii neskúmame.

[4] V originály sú príklady z rôznych ruských polytechnických a technických slovníkov. (Pozn. prekl.)

vyjadrujúci ten istý príznak (t. j. pokrývanie), a rôzne podstatné mená, vyjadrujúce konkrétne druhy nanášaných pokrývok, možno vyjadriť takto:

Pokrývanie	gumou	*(gumovanie)*
	emailom	*(emailovanie)*
	lakom	*(lakovanie)*
	voskom	*(voskovanie)*
	dyhou	*(dyhovanie)*
	striebrom	*(striebrenie)*
	zlatom	*(pozlacovanie)*
	kovom	*(pokovovanie)*
	bronzom	*(bronzovanie)*
	bridlicou	*(bridlicovanie)*
	cementom	*(cementovanie)*

Na schéme vidno, že rodový pojem vo všetkých týchto definíciách je vyjadrený tým istým názvom deja *(pokrývanie)* alebo významove blízkymi podstatnými menami, ktoré majú z hľadiska súčasných slovotvorných vzťahov čisto slovesný základ. Druhové rozdiely, zodpovedajúce tomu istému rodovému pojmu, t. j. procesu pokrývania, sú v každej definícii vyjadrené rôznymi podstatnými menami *(guma, email, lak, engoba* atď.), no pritom nachádzame v nich niečo spoločné. Všetky totiž patria k tomu istému sémantickému typu, v danom prípade všetky majú význam látok, ktoré sú schopné mať vzhľad vrstvy.

Vyššie skúmané definície sú utvorené akoby podľa jedného modelu. Všetky ostatné skúmané definície pojmov, vyjadrovaných jednoslovnými názvami dejov utvorenými z menných základov, sa tiež zoskupujú okolo obmedzeného počtu procesov (rodových pojmov), t. j. vedú k radu modelov, ktoré však nie sú rovnako produktívne.

Rozdielnosť vzťahov medzi procesmi (rodovými pojmami)

a príznakmi (druhovými rozdielmi) v jednotlivých definíciách. Analýza modelov definícií, ktoré sme uviedli, ukazuje, že sa modely rozpadajú na niekoľko skupín podľa toho, v akej významovej súvislosti sa v definícii použili proces (rodový pojem) a príznaky (druhové rozdiely).

Všimnime si z tohto hľadiska tri definície pojmov, ktoré zodpovedajú rôznym modelom:

1. Pokrývanie povrchov emailom s cieľom zabrániť korózii, dodať pekný vonkajší vzhľad alebo schopnosť dobre odrážať svetlo *(emailovanie).*

2. Rozklad emulzie, mechanickej zmesi, niekedy veľmi stálej, napríklad nafty alebo mazacieho oleja s vodou *(deemulzácia).*

3. Premena kovu alebo skla na zrná, granuly *(granulácia trosky).*

V prvom prípade email (druhový rozdiel) geneticky nezávisí od pokrývania (rodový pojem), nie je výsledkom tohto procesu, ale nevyhnutnou podmienkou jeho uskutočnenia. V druhom príklade emulzia (druhový rozdiel) tak ako v prvom prípade nie je geneticky spojená s rozkladom (rodový pojem), no je osobitnou podmienkou jeho uskutočnenia, totiž jeho objektom. V treťom príklade zrná, granuly (druhový rozdiel) sú konečným výsledkom premeny (rodový pojem), ktorej podlieha v danom príklade kov alebo sklo.

Analogicky aj všetky ostatné uvedené modely pre tvorenie definícií nových pojmov môžu sa rozdeliť na dve veľké skupiny (celková klasifikácia modelov je v tab. 1). Do prvej skupiny patria všetky modely, kde ako druhové rozdiely vystupujú podstatné mená vyjadrujúce nezávisle vzniknuté faktory, ktoré charakterizujú zvláštnosti uskutočnenia procesov ako rodových pojmov (porov. prvé dva príklady). Do druhej skupiny patria modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú faktory, ktoré sú konečným dôsledkom procesov ako rodových pojmov (porov. posledný príklad).

Vráťme sa k vyššie uvedeným druhom pokrývania a zostavme teraz na základe pozorovaní všeobecný model, podľa ktorého možno tvoriť definície pre akýkoľvek nový pojem tohto druhu (pozri tab. 2). V tomto modeli bude stály pojem pokrývanie (1) a nestály bude konkrétny druh látky, ktorá tvorí túto pokrývku (2). Žiadna z týchto látok, t. j. zlato, striebro, olovo, asfalt, email, vosk, glazúra, pasta, engoba ap., vyjadrujúca v definíciách príznaky (druhové rozdiely), nesúvisí svojím pôvodom s daným procesom pokrývania (rodový

pojem), ale je nezávislým faktorom, ktorý sa zúčastňuje na jeho uskutočnení, t. j. tieto pojmy patria k prvej skupine modelov.

Tabuľka 1

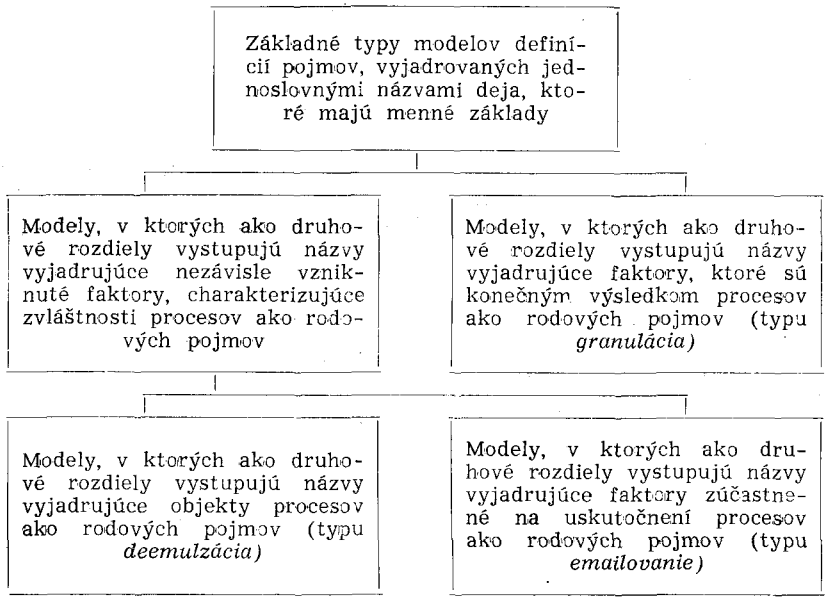

Tabuľka 2

Definícia nového pojmu	
Rodový pojem (stály v danom modeli)	Druhový rozdiel (nestály v danom modeli)
Názov deja *pokrývanie* (1)	Vyjadruje sa rôznymi názvami s významom látky, ktorá môže mať tvar vrstvy (konkrétne pomenovanie vyjadrujúce tento príznak je v každej novej definícii pojmu iné — *zlato, striebro, olovo* ap.) (2)

Analogicky každému rodovému pojmu v ostatných modeloch bude odpovedať určitý typ druhového rozdielu, t. j. ich názvy budú patriť k sémantickému typu charakteristickému pre daný model.

Základné modely definícií. Modely obsahov pojmov. Ďalej uvádzame najproduktívnejšie modely, podľa ktorých sa tvoria definície nových procesov, vyjadrených formou jednoslovných názvov deja a obsahujúcich menný základ. Je charakteristické, že názvy deja vyjadrujúce v modeloch (a analogicky aj v samotných definíciách) rodové pojmy z hľadiska súčasných slovotvorných postupov majú vždy čisto slovesný základ (porov.: *spracovanie, napustenie, vyhotovenie, zväčšenie, zavedenie* ap.). Pre každý taký rodový pojem je charakteristická určitá súvislosť s faktorom vystupujúcim ako druhový rozdiel.

Doteraz sme používali termín definícia pojmu a analyzovali sme príznaky pojmu, predpokladané v jeho obsahu a fixované v definíciách. Avšak modely definícií pojmov, ktoré sme si všímali, sú súčasne aj určité modely obsahov pojmov vyjadrovaných jednoslovnými názvami deja. Tieto naše modely definícií a obsahu pojmov môžu byť len vyjadrením vlastností procesov a vzťahov existujúcich v objektívnej skutočnosti.[5]

Základné modely definícií pojmov (obsahov pojmov) vyjadrovaných jednoslovnými názvami deja s menným základom.

I. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely sú podstatné mená vyjadrujúce nezávislé faktory, ktoré charakterizujú zvláštnosti priebehu procesu (rodového pojmu).

A. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú podstatné mená vyjadrujúce nezávislé faktory, ktoré sa zúčastňujú na uskutočnení procesu (rodového pojmu).

Rodový pojem procesu v modeli je vyjadrený názvom deja s významom celkového účinku na objekt

1. Proces (rodový pojem) je v modeloch vyjadrený názvom deja *spracovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vy-

---

[5] Pozri V. F. Asmus, *Logika,* Moskva 1947, str. 6: „V pojmoch rôznych vied a vo vzťahoch medzi týmito pojmami," zdôrazňuje profesor V. F. Asmus, „odrážajú sa vlastnosti samotných vecí a vzťahy medzi nimi, jestvujúce v skutočnosti."

jadrený slovom odkazujúcim na opracúvajúci nástroj *(vŕtanie, škrabanie, kalandrovanie, valcovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom odkazujúcim na použitú látku *(mydlenie, okyslenie, vápnenie, chlórovanie);* c) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom odkazujúcim na zdroj účinku *(zmrazovanie).*

2. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený podstatným menom *použitie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom odkazujúcim na neopracúvajúce zariadenie (prístroje, aparáty, súčiastky, mechanizmy: *clonenie, tienenie, hektografovanie, mikroskopovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený podstatnými menami s významom „stavba, bod v priestore" *(skladovanie, kanalizácia, gradovanie);* c) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaním liečebných preparátov *(narkotizácia).*

3. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *prevod* (alebo *zavedenie):* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami odkazujúcimi na zdokonalené zariadenia *(automatizácia, motorizácia, mechanizácia);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami s významom „progresívny druh energie, zdroj účinnosti" *(elektrifikácia, gazifikácia, anemofikácia, atomizácia).*

4. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený podstatným menom *zariadenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom s významom „progresívny zdokonalený druh komunikácie, riadenia" *(dispečerizácia, rádiofikácia, kinofikácia, centralizácia).*

Rodový pojem procesu v modeli je vyjadrený názvami deja označujúcimi zväčšenie niečoho v objekte

1. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *zásobovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami označujúcimi faktory každodenných služieb *(teplofikácia, elektrifikácia, plynofikácia).*

2. Proces ako rodový pojem je vyjadrený pomenovaním deja *zavedenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami označujúcimi chemickú látku, najčastejšie kvapalnú *(alkoholizácia, fosfatácia, vysoľovanie, vylúhovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený názvami liečebných preparátov *(vitaminizácia);* c) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami odkazujúcimi na chemické

zlúčeniny *(nitrácia, halogenácia, hydratácia);* d) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami označujúcimi radikály chemických zlúčenín, najčastejšie organických *(acetylácia, hydroxylovanie, alkylovanie).*

3. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *zaplnenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami s významom „látka, najčastejšie spevňujúci materiál" *(silikatizácia, bitumenizácia, betónovanie).*

4. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *nasycovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami označujúcimi spájajúcu látku *(parafínovanie, šlichtovanie, gumovanie, platinovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami s významom „dezinfekčná látka" *(kreolínovanie, smolenie).*

5. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvami deja *nasycovanie* alebo *obohacovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami odkazujúcimi na látku, najčastejšie plynnú *(metánovanie, karbonizácia, aerizácia, sírenie).*

6. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený spojením „zvýšenie (zväčšenie) obsahu (koncentrácie)": a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami s významom „tuhá látka" *(uhoľnatenie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený názvami označujúcimi nabité atómy alebo skupiny atómov *(aniónovanie, katiónovanie).*[6]

7. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *pokrytie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „látka schopná tvoriť vrstvu" *(emailovanie, salicylovanie, glazúrovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom odkazujúcim na druh energie (*galvanostégia,* gr. stege — pokrytie).

B. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú pomenovania vyjadrujúce isté stránky objektu procesu ako rodového pojmu.

Modely, v ktorých účinok procesu ako rodového pojmu na isté stránky objektu nie je spojený s ich kvalitatívnou alebo kvantitatívnou zmenou

1. Proces ako rodový pojem vyjadruje sa v modeloch ná-

[6] T. L. Kandelaki uvádza aj v tomto bode modely, ktoré sa zhodujú s modelmi v bode 5, preto sme ich tu vynechali. (Pozn. prekl.)

zvom deja *nachádzanie:* a) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „nežiadúca vlastnosť objektu" *(defektoskopia).*

2. Proces ako rodový pojem vyjadruje sa v modeloch názvom deja *stanovenie:* a) druhový rozdiel sa vyjadruje pomenovaniami s významom „parametre alebo charakteristiky objektu" *(titrovanie).*

3. Proces ako rodový pojem vyjadruje sa v modeloch slovným spojením s významom „určenie obsahu (koncentrácie)": a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „látka ako komponent zmesi alebo roztoku" *(acidometria, alkalimetria, nitrometria).*

4. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *meranie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „parameter alebo charakteristika objektu" *(areometria, kolorimetria, kalibrometria, vibroskopia, anemoskopia, boroskopia).*

Modely, v ktorých pôsobenie procesu ako rodového pojmu na isté stránky objektu vyvoláva ich kvantitatívnu alebo kvalitatívnu zmenu

1. Proces ako rodový pojem v modeloch je vyjadrený názvom deja *zničenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „vlastnosť alebo parametre objektu" *(dezodorácia, dezinfekcia);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „živá bytosť" *(deratizácia).*

2. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvami deja *čistenie* alebo *odstránenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „látka alebo odpad, škodlivé pre výrobu" *(odprašovanie, odkaľovanie, odstroskovanie);* b) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „časť organického objektu" *(miazdrenie, odchlpovanie, odkôrňovanie, brúsenie, odžiabrovanie);* c) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „látka, prímes" *(odplynovanie, odbenzínovanie, debutanizácia, odchlórovanie).*

3. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený pomenovaniami s významom „látky, spravidla plynné" *(splynovanie).*

4. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *odštiepenie:* a) model, v ktorom je druhový roz-

diel vyjadrený pomenovaniami s významom „chemická zlúčenina" *(dezacetylizácia, dehalogénovanie, dejódovanie, dehalogenácia);* b) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje slovami s významom „radikál molekúl chemických zlúčenín" *(demetylovanie, dezalkylovanie, dezetylovanie, dezaminizácia).*

5. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený slovným spojením s názvom deja *zníženie (zmenšenie) obsahu (koncentrácie):* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „súčasť roztokov, zmesí, surovín ap." *(odsírenie, odvodnenie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „nabité atómy alebo skupiny atómov" *(deionizácia, dekationizácia, dezanionizácia).*

C. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú názvy vyjadrujúce objekty procesu ako rodového pojmu.

Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom rozpad: a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaním s významom „zmes látok alebo ich stav" *(atmolýza).*

II. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú mená vyjadrujúce faktory, ktoré sú konečným výsledkom procesu ako rodového pojmu.

A. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú faktory, ktoré sú výsledkom celkovej zmeny objektu.

1. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *zhotovenie* alebo *výroba:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovom s významom „produkcia, výroba" *(patrónovanie, modelovanie).*

2. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *postavenie* alebo *vybudovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „stavba, budova" *(hrobľovanie).*

3. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *získanie:* a) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „látka, spravidla chemická *(kaustifikácia, aromatizácia, diazotácia, dextrinizácia).*

4. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *príprava:* a) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „zmes materiálov" *(rmutovanie).*

5. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *tvorenie:* a) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje

pomenovaniami s významom „látka“ *(ozonizácia, hydratácia, dolomitizácia);* b) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „nová, hrubšia štruktúra objektu“ *(flokulácia, kúskovanie, hrudkovanie, dražovanie, briketovanie);* c) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „jemnejšia štruktúra objektu“ *(granulácia, práškovanie, dispergovanie);* d) model, v ktorom sa druhový rozdiel vyjadruje pomenovaniami s významom „nabité atómy alebo skupiny atómov“ *(ionizácia, kationizácia, anionizácia).*

6. Proces ako rodový pojem sa v modeloch vyjadruje názvom deja *premena:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený slovami s významom „skupenstvo“ *(gazifikácia, skvapalnenie, želatinizácia, vyparovanie).*

7. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvami deja *rozdelenie* alebo *rozštiepenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „časti, na ktoré sa rozkladá objekt“ *(kvartovanie).*

B. Modely, v ktorých ako druhový rozdiel vystupujú faktory, ktoré sú výsledkom čiastočnej zmeny objektu.

1. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *tvorenie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „kov tvoriaci elektrolyticky vrstvu na inom kove“ *(pomeďovanie, kadmiovanie, platinovanie);* b) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „odpadový produkt alebo výsledok fungovania systému“ *(parafinizácia, sírenie, smolenie, troskovanie).*

2. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja *zásobovanie:* a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „detail, časť, materiál ap.“ *(ornamentácia, pancierovanie* (lodí), *zasklievanie, vlásnenie, odorizácia).*

C. Modely, v ktorých ako druhové rozdiely vystupujú faktory sprevádzajúce fungovanie objektu.

1. Proces ako rodový pojem je v modeloch vyjadrený názvom deja „objavenie sa“: a) model, v ktorom je druhový rozdiel vyjadrený pomenovaniami s významom „viditeľný faktor“ *(iskrenie, vznietenie, spenenie).*

Analýza definícií jednoslovných názvov deja s mennými základmi pre pojmy procesov a stavov ukázala, že všetky tieto definície (a analogicky aj obsahy pojmov) sa zoskupujú okolo

obmedzeného počtu modelov. V každom z nich má proces ako rodový pojem dané typy príznakov (druhových rozdielov).

II

Keď už sme vymedzili základné typy obsahov pojmov a sémantické typy slov vyjadrujúcich príznaky (druhové rozdiely), môžeme skúmať vzťahy medzi týmito slovami a slovotvornou štruktúrou termínov.

Vzťah príznakov pojmov a morfematickej štruktúry termínov. Charakter morfologických slovotvorných modelov. V tab. 2 sme uviedli všeobecný model, podľa ktorého sa tvoria definície (a analogicky aj obsahy pojmov) pre nové druhy pojmu *pokrytie.* Vidíme, že existuje zrejmá súvislosť medzi slovami vyjadrujúcimi príznaky pojmu v definícii a slovotvornou štruktúrou termínu vyjadrujúceho nový pojem procesu, t. j. sémanticky typ príznaku (druhového rozdielu) určuje sémanticky typ menného základu termínu.

Charakter vzťahu medzi príznakmi pojmu a slovotvornou štruktúrou termínov si možno predstaviť v podobe schémy (tab. 3), kde sa uvádza slovotvorný model pre tvorenie ter-

Tabuľka 3

Slovotvorný model pre tvorenie termínov typu *kadmiovanie, asfaltovanie* vyjadrujúcich nové druhy pojmu *pokrývanie*	
Odvodzovací základ (nový v každom termíne, ale vždy s významom látky majúcej vzhľad vrstvy)	Odvodzovací sufix (stály v danom modeli)
asfalt- (odvodzovací základ odpovedá v definícii faktoru (druhovému rozdielu) vyjadrenému podstatným menom *asfalt)*	*-ovan(nie)* (odvodzovací sufix odpovedá v definícii procesu (rodovému pojmu) vyjadrenému názvom deja *pokrývanie)*

mínov typu *kadmiovanie, asfaltovanie,* vyjadrujúcich nové druhy pojmu *pokrývanie.* Vidíme, že v slovotvornom modeli menný základ *(asfalt-)* odpovedá v definícii druhovému rozdielu *(asfalt)* a sufix *(-ovanie)* odpovedá v definícii procesu (rodovému pojmu) vyjadrenému názvom deja *pokrytie.* Sufix

-ovanie vyjadruje pritom širší pojem ako samotný pojem *asfaltovanie.*[7]

Na rozdiel od miesta príznaku (druhového rozdielu) v definícii slovný základ vyjadrujúci tento príznak je v modeli termínu posunutý na prvé miesto.

Z toho vyplýva, že samotná existencia analyzovaných slovotvorných modelov pre tvorenie termínov zrejme súvisí s existenciou zistených modelov obsahov pojmov. Práve štruktúra podstatných mien (v danom prípade podstatného mena *asfalt)* vyjadrujúcich príznak (druhový rozdiel) určuje štruktúru každého slovotvorného modelu a významové členenie príslušných termínov.

Vzťah medzi modelmi obsahu pojmov a slovotvornými modelmi termínov. Ukázali sme už, že procesu ako rodovému pojmu vyjadrenému v definícii názvom deja *pokrytie* odpovedajú termíny utvorené nie podľa jedného, ale podľa niekoľkých slovotvorných modelov, t. j. termíny s rozličnými odvodzovacími príponami, zatiaľ čo príznaku (druhovému rozdielu) vo všetkých týchto definíciách odpovedá ten istý základ (alebo základ toho istého sémantického typu). Inými slovami jednému modelu obsahu pojmu môže odpovedať niekoľko slovotvorných modelov pre tvorenie bežných slov alebo termínov (pozri tab. 4).

Tabuľka 4

Slovotvorné modely pre tvorenie názvov deja vyjadrujúcich nové druhy procesu *pokrývanie objektu látkou*	
Odvodzovacie základy (v definícii to odpovedá príznaku (druhovému rozdielu)	Odvodzovacie sufixy (v definícii to odpovedá procesu (rodovému pojmu) vyjadrenému názvom deja *pokrývanie)*
(Odvodzovacie menné základy s významom látky majúcej vzhľad vrstvy)	Odvodzovacie sufixy odpovedajú v definíciách názvu deja *pokrývanie* -anie *(zasklievanie)* -enie *(striebrenie)* -ovanie *(pozlacovanie)* -izácia *(metalizácia)* -ácia *(cementácia)*

[7] Pozri D. S. Lotte, *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii,* Moskva 1961, 86.

Tieto slovotvorné modely sú synonymické. Podľa nich sa tvoria termíny vyjadrujúce obsah pojmov toho istého typu, t. j. termíny, ktoré odpovedajú tomu istému modelu obsahu pojmu a ktoré majú odvodzovacie prípony toho istého sémantického typu, ale rôzne odvodzovacie sufixy. Existencia podobných synonymických slovotvorných modelov môže byť podmienená po prvé fonetickými príčinami [nie od každého odvodzovacieho menného základu, vyjadrujúceho príznak (druhový rozdiel) pojmu, možno totiž tvoriť daným slovotvorným sufixom nové slovo alebo termín] a po druhé objavením sa nových paralelných cudzojazyčných slovotvorných morfém.

Naše pozorovania dovoľujú urobiť tieto závery:

Existuje obmedzený počet obsahov pojmov technických procesov, ktoré môžu byť vyjadrené jednoslovnými názvami deja, obsahujúcimi menný základ.

Medzi obsahom pojmu a morfematickou štruktúrou termínov existuje určitá súvislosť.

Existencia slovotvorných modelov termínov je podmienená existenciou modelov obsahov pojmov.

Medzi modelmi obsahu pojmov a slovotvornými modelmi niet jednoznačnej analógie, pretože obsah pojmu jedného typu môže byť vyjadrený termínmi utvorenými podľa rôznych slovotvorných modelov.[8]

Z ruského originálu *Sviaz meždu soderžanijem i morfemnoj strukturoj techničeskich terminov* (Filologičeskije nauki 3, 1964, 84–95) preložila Margita Masárová.

[8] Túto štúdiu sme pre preklad upravili podľa modelov slovenských technických termínov. Vynechali sme ruské modely s takými sufixmi, ktoré sa v slovenčine nevyskytujú.

TERMÍN A KONTEXTOVÉ VZTAHY

Oldřich Man

Mnohé dosavadní studie se zabývaly termíny především z hlediska systémového uspořádání termínů. Zřetel k zapojení termínu do systému terminologie daného oboru, analýza různých systémových vztahů, to vše je základní požadavek při budování každé terminologické soustavy. Vedle toho však existuje zapojení termínu v projevu do širších kontextových souvislostí. Kontextovým vztahům se však věnovala pozornost značně menší.[1] V tomto článku se proto chceme zabývat některými aspekty této problematiky.

1. Termín je z jedné strany jako specifická lexikální jednotka součástí systému termínů určitého oboru, tj. souboru termínů spojených navzájem systémovými vztahy, z druhé strany se jako pojmenovací jednotka účastní konkrétního projevu, podává určitou informaci. Je tedy také součástí textu, a to odborného, v němž se projevuje jako realizace fungování daného terminologického systému.

Termín je zároveň součástí slovní zásoby jazyka. S tím souvisí i to, že i když má termín své specifické znaky,[2] spolupůsobí na jeho charakter v jisté míře některé obecné sémaziologické faktory, mezi nimi i kontext. Slovo v projevu neexistuje zpravidla izolováno, nýbrž je v určitých kontextových vztazích, které je spoluurčují. Je otázka, zda tyto kontextové vztahy spoluurčují také termín a do jaké míry. Než na tuto otázku odpovíme, vymezíme blíže pojem kontextu.

---

[1] Na to upozorňuje K. Hausenblas, *Termíny a odborný text*, ČSTČ 2, 1963, str. 7–15.

[2] Jejich vymezení zde nebudeme probírat, protože tento problém byl již několikrát řešen. Viz např. R. G. Piotrovskij, *K voprosu ob izučenii termina*, čes. překlad Sov. věda — Jazykověda 1954, str. 97–108; *Rukovodstvo po razrabotke i uporjadočeniju naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1952; K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955; J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956; D. S. Lotte, *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva 1961; K. Hausenblas, *K specifickým rysům odborné terminologie*, sbor. Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, str. 248–258; B. Havránek, *Terminologie*, v sbor. jeho prací Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, str. 81–84.

2. Obecně se rozeznává kontext situační a jazykový. Situačním kontextem rozumíme celou mimojazykovou situaci, za níž se děje projev. Situační kontext je důležitý tam, kde k pochopení významu slova a jeho souvislostí nestačí jazykový kontext, nýbrž je nutno znát bližší okolnosti, např. v dialogu, při určení platnosti zájmen *(já, ty, on)* aj. Důležitější pro sémantiku slova je ovšem jazykový kontext. Rozumíme jím jazykové (slovní) okolí, které obklopuje danou slovní jednotku a jímž je tato jednotka sémanticky i gramaticky dostatečně určena.

Kontext (především jazykový) hraje tedy důležitou úlohu, protože v jeho rámci dostává slovo svou přesnou určitost. Je nutný zvláště u polysémantických slov; jednotlivé významy slova vyplynou často teprve z kontextových souvislostí. Ukáže to např. slovo *měkký*, kde dešifrujeme z kontextu tyto významy: 1. *m-é dřevo, m. nábytek, m. chléb, m. porcelán, m-é patro* atd. = povolující pod tlakem, málo odolávající tlaku; 2. *m-é pohyby, m. úhoz, m. hlas* = vzbuzující na pohled n. na poslech dojem jemnosti; 3. *m-é srdce, m-á povaha* = podléhající snadno citu.

Také slova s širokým, příliš obecným významem závisí silně na kontextu, jejich význam se teprve v kontextu, ve spojení s jiným slovem specifikuje. Tak je tomu např. u slovesa *dělat* ve spojeních *d. pozorování, d. měření, d. analýzu.*

Slovo může být v nejrůznějších kontextových vztazích, kterých je potenciálně nekonečně mnoho. Tyto vztahy zde nemůžeme vyčerpat, záleží na mnoha okolnostech; proto nám půjde o stanovení typů jazykových kontextů.

Kontextem může být celý projev, např. odborný text. Je to celkový kontext projevu. Propracování výstavby textu přispěje ke zpřesnění významové stránky každé z jeho složek. Každé slovo je v rámci tohoto celkového kontextu umístěno ještě v dílčích (částečných) kontextech. Může jím být úsek projevu, např. odstavec nebo věta (větný kontext). Minimálním kontextem je slovní spojení.

Vztah slova a kontextu je vzájemný. Kontext působí na slovo, přesně vymezuje jeho význam. Způsobuje například významové posuny také v tom smyslu, že termín užitý mimo oblast odborného vyjadřování přestává být termínem. Účetnický termín *bilance* v kontextu *radostná bilance jubilejního roku* ztrácí svůj přesně vymezený význam platný v terminologii účetnictví a stává se slovem běžné slovní zásoby. Na druhé straně slovo působí na kontext, přesněji řečeno vyžaduje

si určitý kontext. Sémantický rozsah některých slov je tak vymezen, že minimální kontext lze utvořit jen s určitými slovy. Slova *množství* a *počet* jsou synonymy a vytvářejí spojení jako *množství (počet) výrobků, velké množství (velký počet);* avšak pouze slovo *množství* může být ve spojení *elektrické množství, srážkové množství, magnetické množství.* Adjektiva *nepřetržitý* a *souvislý* jsou rovněž v synonymickém vztahu, někdy však vytvářejí spojení pouze s některými slovy, např. *nepřetržité změny v pracovní organizaci,* ale z druhé strany *souvislé usazeniny, souvislé horstvo.* Mezním případem je frazeologické spojení, kde je ustálen jen jistý kontext. Užití tohoto kontextu se lexikalizuje jako samostatná lexikální jednotka.

3. Obvykle se tvrdí, že význam termínu nezáleží na kontextu. Reformatskij[3] říká, že termíny mohou žít mimo kontext, je-li známo, do které terminologie patří. Zde však dochází k nedorozumění, jestliže blíže neurčíme, co rozumíme kontextem a co termínem. I když je závislost významu termínu na kontextu menší než závislost významu slov obecné slovní zásoby, musíme v mnoha případech s jistou kontextovou závislostí počítat. Vidíme to např. u tohoto textu: „Vlastnosti *pole* samy zdají se pro popis jevů nepodstatné; rozdíl mezi vlastními zdroji *pole* je nevýznamný. Pojem *pole* je důležitý tím, že vede k novým pokusným faktům." Význam termínu *pole* je zde bez širokých souvislostí těžko pochopitelný.

Kontextem může být celý projev, v odborné oblasti tedy odborný projev, odborný text. Termíny jsou součástí tohoto odborného textu. Slouží ke komunikaci v dané odborné oblasti, potřebám odborného sdělení, výměně informací apod. Jejich vlastnosti, jako je přesnost, jednoznačnost, jsou neodlučitelné od vlastností kontextu, do něhož jsou začleněny. Termíny se účastní výstavby odborného textu.[4] Na druhé straně je v rámci textu vymezována terminologická platnost různých druhů slov, které za termíny často považovány nebývají, jako adjektiv, sloves, příslovcí.

Kontextová závislost je nejmenší u substantiv, jejichž terminologická platnost je již často dána jejich věcně pojmovou

---

[3] A. A. Reformatskij, *Čto takoje termin i terminologija,* sbor. Voprosy terminologii, Moskva 1961, str. 51.

[4] Na souvislosti termínu a výstavby odborného textu poukázal již K. Hausenblas v cit. práci.

stránkou, větší je u adjektiv a sloves, zvláště v přeneseném významu.

Mnohé termíny k svému vymezení nepotřebují kontext, jsou zcela autonomní; jde hlavně o substantiva, např. *elektřina, hemoglobin, pestík, integrál, součin.* Ale na druhé straně jsou slova, která teprve v určitém kontextu nabývají terminologické platnosti, terminologizují se.

Textová určenost je důležitá hlavně u sloves. Slovesa nejsou zpravidla považována za termíny. Termíny se rozumí nejčastěji jen jejich odvozeniny, např. podstatná jména slovesná *(ohýbání, ohyb, válcování, odmocňování).* Ale je nutno vidět, že také sloveso má terminologickou povahu danou jeho sémantikou — označuje procesy.[5] Sloveso často vyjadřuje děj, který se přenáší na nějaký předmět označený termínem. Jeho význam je tedy spoludeterminován kontextem celé věty (větným kontextem), jejími členy. Srov. větu *Dosadit danou hodnotu do rovnice* (v mat.). *Zapojit přístroj do sítě* (v tech.).

Úloha kontextu se projevuje i při překladu z cizího jazyka. Je-li terminologické sousloví (tedy ustálená jednotka) chápáno jako kontextové spojení, dochází při překladu často k nepřesnostem — dochází ke konfliktu mezi původním (kontextovým) a terminologickým významem. Spor o užívání termínu *kráčející rypadlo* nebo *kráčivé rypadlo* patří do této oblasti. Nepřesný výraz *kráčející rypadlo* vznikl doslovným překladem ruského termínu *šagajuščij ekskavator* chápaného jako kontext bez přihlédnutí k systémovým faktům češtiny.[6] Překlad nepřihlížel k tomu, že českému slovotvornému systému přesněji vyhovuje termín *kráčivé rypadlo* s adjektivem *kráčivý* podle *brodivý* (viz *ptáci brodiví).*

Zřetel k širokému kontextu je patrný u individuálních termínů, u termínů typických pro určitou školu nebo směr a rovněž u termínů příležitostných. Individuální termín zůstává termínem díky kontextovým vztahům — jeho obsah často nepochopíme bez znalosti celého textu.

---

[5] Podrobnější rozpracování platnosti slovesa jako termínu viz v článku: O. Man, *Postavení slovesa v systému terminologie,* Slavica Pragensia VI, 1964, str. 129–138.

[6] Každý doslovný překlad cizího souslovného termínu vlastně vychází z kontextové souvislosti, nepřihlíží k tomu, že je třeba cizí termín vyjádřit termínem z příslušného terminologického systému.

Na různých kontextových souvislostech je založena rozsáhlá oblast synonym. Některých termínů se užívá v projevech (textech) populárních, jiných (jejich synonym) v textech vědeckých (např. *zápal plic* a *pneumonie, dvoučlen* a *binom, podstatné jméno* a *substantivum.* To závisí na výstavbě a zaměření celého projevu (textu). Kontext rovněž nedovoluje chápat terminologická synonyma jako absolutní, protože je nelze zpravidla libovolně v kontextu zaměňovat.

Zvláštním případem synonym jsou tzv. kontextová synonyma. Jde o případy, kdy v textu můžeme použít jednoslovného termínu, např. substantiva vzniklého elipsou, místo terminologického sousloví, protože z celého kontextu je jasné, o jaký termín jde. Je-li např. celý výklad určité části fyziky zaměřen na *elektrický proud,* pak stačí v textu užívat pouze termínu *proud* (rodového termínu), abychom pochopili, že jde o *elektrický proud* a nikoli o termín *vzdušný proud.* Jiné příklady: celkový kontext determinuje význam termínu *čerpadlo* v tom smyslu, že jde o *vodní čerpadlo, tlakové čerpadlo* nebo *rotační čerpadlo.* Vhodným příkladem je termín *Mendělejevova periodická soustava prvků,* místo něho můžeme najít v kontextu *Mendělejevův periodický systém, periodický systém, systém.*

Kontextová synonyma nejsou ovšem systémovými jevy. Sama o sobě nemají plnou terminologickou hodnotu, nejsou-li doplněna z kontextu. Uvedené slovo *proud* označuje rodový pojem, ale je příliš obecné, nemá v daném terminologickém úseku přesný terminologický význam, není-li doplněno ve spojení, např. *elektrický proud, vzdušný proud.*

4. Můžeme shrnout, že nelze mluvit o nezávislosti významu termínu na kontextových vztazích. Závislost na kontextu bude tím větší, čím menší je autonomnost slova jako termínu.[7] Důraz na kontextové vztahy je nutno klást hlavně u slov, která dostávají terminologický význam sémantickým přenesením. Sem patří především slovesa, jejichž terminologickou platnost kontext zdůrazňuje.

---

[7] Ukázali jsme, že autonomní termíny jako *elektřina, integrál, pestík* jsou relativně nezávislé.

TERMINOLÓGIA TEÓRIE GRAFOV

Juraj Bosák — Alexander Rosa

Článok J. Horeckého[1] nám poskytol príležitosť vysloviť nie koľko poznámok k terminológii grafov, ku ktorým pripájam prehľad základných slovenských termínov z tohto odboru.

Teória grafov patrí k tým matematickým disciplínam, n ktoré sa v povojnovom období sústredil záujem aj slovenskýc matematikov. Na dôkaz stačí azda uviesť, že mnohé ich prác z tohto odboru sú dobre známe i v zahraničí a že v Bratislav už štvrtý rok vedie A. Kotzig odborný seminár z teórie grafov Odhliadnuc od tendencie uverejňovať odborné práce v cudzíc jazykoch, ktorá sa prejavuje najmä v poslednom čase, jest vuje pomerne rozsiahla literatúra z teórie grafov v slovenčin (uveďme aspoň rozsiahlu prácu A. Kotziga *Súvislosť a pra videlná súvislosť konečných grafov).*

Slovenská terminológia teórie grafov prešla istým vývinor až po dnešnú podobu, keď ešte síce nemožno hovoriť o tom že by bola ustálená (nie sú dokonca úplne ustálené ani základ né pojmy), ale ustálila sa aspoň natoľko, že možno už o ne vôbec hovoriť ako o samostatnej terminológii veľmi blízke českej terminológii, kde je situácia analogická.

Otázkam terminológie teórie grafov sa u nás po prvý ra venovala väčšia pozornosť na Celoštátnom seminári z teóri grafov v Libliciach roku 1961, kde sa po diskusii navrhlo jed notné používanie niektorých termínov, napr. *vrchol* a *hran* (Pravda, v niektorých českých prácach sa i dnes používa na príklad termín „uzol" namiesto odporúčaného *vrchol.)*

Pokúsili sme sa zachytiť základnú slovenskú terminológi teórie grafov okrem niekoľkých výnimiek, kde je značná ne jednotnosť, tak ako to zodpovedá súčasnému používaniu jed notlivých termínov v praxi a ako sa dohodli účastníci brati slavského seminára z teórie grafov. Pritom sme sa pri najzá kladnejších pojmoch dôsledne pridržiavali výsledku diskusi z Liblíc. Ku každému pojmu je pripojená aj definícia, ktor obsahuje iba pojmy uvedené a definované už predtým (okrem základných pojmov teórie množín a iných disciplín); preto sm nemohli termíny usporiadať podľa abecedy. Uvedený prehľa pojmov svedčí o tom, že nemožno úplne súhlasiť s názoro

[1] J. Horecký, *Poznámky k terminológii teórie grafov,* ČSTČ 3, 196 270–273.

J. Horeckého, že sa dnes v teórii grafov používajú rovnaké termíny v češtine i v slovenčine.

NÁVRH TERMINOLÓGIE TEÓRIE GRAFOV

graf = čiastočne orientovaný graf

usporiadaná štvorica $G = [V_G, H_G, I_G, O_G]$, kde V_G a H_G sú disjunktné množiny; I_G a O_G sú mnohoznačné zobrazenia množiny H_G do množiny V_G, pričom zobrazenie I_G (resp. O_G) priraďuje každému prvku množiny H_G dva alebo jeden (resp. jeden alebo žiaden) prvok množiny V_G; zobrazenie O_G priraďuje prvkom množiny H_G len také prvky, ktoré im priraďuje aj zobrazenie I_G

vrcholová množina grafu G

množina V_G

hranová množina grafu G

množina H_G

incidencia grafu G

zobrazenie I_G

orientácia grafu G

zobrazenie O_G

prvok grafu

prvok vrcholovej alebo hranovej množiny

vrchol

prvok vrcholovej množiny

hrana

prvok hranovej množiny

koniec hrany

jeden z vrcholov, ktoré sú hrane priradené incidenciou

prvky incidentné v grafe

hrana a jej koniec

obyčajná hrana

hrana, ktorá má dva rôzne konce

slučka

hrana, ktorá má jediný koniec[2]

neorientovaná hrana

hrana, ktorej zobrazenie O_G nepriraďuje žiaden vrchol

orientovaná hrana

hrana, ktorej zobrazenie O_G priraďuje práve jeden vrchol

konečný vrchol hrany h

vrchol, ktorý je hrane h priradený zobrazením O_G

---

[2] Niekedy sa pripúšťajú aj hrany, ktoré nemajú ani jeden koniec (tzv. izolované hrany alebo obruče).

začiatočný vrchol hrany h

ten koniec orientovanej hrany h, ktorý nie je jej konečným vrcholom (ak h je obyčajná orientovaná hrana); jediný koniec hrany h (ak h je orientovaná slučka)

opačne orientované hrany

dve obyčajné orientované hrany s rovnakými obidvoma koncami, ale s rôznymi začiatočnými a konečnými vrcholmi

násobná hrana

hrana, ktorá má rovnaké (obidva) konce ako istá iná hrana toho istého grafu

jednoduchá hrana

hrana, ktorá nie je násobná

polojednoduchá hrana

jednoduchá hrana alebo jedna z dvoch opačne orientovaných hrán a takých, že žiadna ďalšia obyčajná hrana grafu nemá tie isté obidva konce ako tieto dve opačne orientované hrany

normálna hrana

obyčajná jednoduchá hrana

susedné vrcholy

dva rôzne vrcholy, ktoré sú koncami tej istej hrany

hrana spojujúca vrcholy u **a** v

obyčajná hrana incidentná so susednými vrcholmi u a v alebo slučka s jediným koncom $u = v$

hrana orientovaná z vrcholu u **do vrcholu** v

hrana so začiatočným vrcholom u a konečným vrcholom v

hrana usmernená z vrcholu u **do vrcholu** v

neorientovaná hrana spojujúca vrcholy u a v alebo hrana orientovaná z vrcholu u do vrcholu v

neorientovaný graf

graf, ktorého všetky hrany sú neorientované

orientovaný graf

graf, ktorého všetky hrany sú orientované

miešaný graf

graf, ktorý má neorientované aj orientované hrany

obyčajný graf

graf, ktorého všetky hrany sú obyčajné

jednoduchý graf

graf, ktorého všetky hrany sú jednoduché

polojednoduchý graf

graf, ktorého všetky hrany sú polojednoduché

normálny graf

graf, ktorého všetky hrany sú normálne

digraf
polojednoduchý orientovaný graf

stupeň vrcholu
mohutnosť množiny všetkých hrán incidentných s daným vrcholom, pričom slučky sa započítavajú dvakrát

vrchol n-tého stupňa
vrchol, ktorého stupeň je n

izolovaný vrchol
vrchol nultého stupňa

koncový vrchol
vrchol prvého stupňa

prechodový vrchol
vrchol druhého stupňa

rozvetvovací vrchol
vrchol väčšieho stupňa než 2

koncová hrana
hrana incidentná s koncovým vrcholom

vnútorný polstupeň vrcholu
mohutnosť množiny všetkých hrán usmernených do daného vrcholu, pričom neorientované slučky sa započítavajú dvakrát

vonkajší polstupeň[3] vrcholu
mohutnosť množiny všetkých hrán usmernených z daného vrcholu, pričom neorientované slučky sa započítavajú dvakrát

prameň
vrchol, ktorého vnútorný polstupeň sa rovná nule a vonkajší polstupeň je rôzny od nuly

ústie
vrchol, ktorého vonkajší polstupeň sa rovná nule a vnútorný polstupeň je rôzny od nuly

rovnovážne orientovaný graf
orientovaný graf, v ktorom o ľubovoľnom vrchole v platí: vnútorný polstupeň vrcholu v sa rovná vonkajšiemu polstupňu vrcholu v

konečný graf
graf, ktorý má konečný počet prvkov

nekonečný graf
graf, ktorý má nekonečný počet prvkov

lokálne konečný graf
graf, ktorý má všetky vrcholy konečného stupňa

prázdny graf
graf, ktorý nemá žiadne prvky

---

[3] Niektorí autori pri definícii polstupňov neberú do úvahy slučky.

nulový graf

graf, ktorého všetky vrcholy sú izolované

pravidelný graf n-tého stupňa

graf, ktorého všetky vrcholy sú n-tého stupňa

kompletný graf

normálny graf, vrcholy ktorého sú navzájom susedné

n-chromatický graf

graf, ktorého vrcholovú množinu možno rozložiť na n alebo menej disjunktných tried tak, aby žiadne dva vrcholy z tej istej triedy neboli susedné

chromatické číslo grafu

také najmenšie kardinálne číslo n, že G je n-chromatický graf

párny graf

graf o chromatickom čísle 2

diagram grafu

také znázornenie grafu v rovine, že vrcholom (resp. hranám) jednoznačne zodpovedajú isté body roviny (resp. spojnice bodov znázorňujúcich príslušné konce hrán); orientáciu hrán znázorňujeme šipkou smerujúcou k obrazu konečného vrcholu príslušnej hrany

rovinný graf

graf, ktorý má aspoň jeden taký diagram, v ktorom spojnice zodpovedajúce hranám sa pretínajú len v bodoch zodpovedajúcich spoločným koncom týchto hrán

podgraf grafu G

graf F, ktorého vrcholová (resp. hranová) množina je podmnožinou vrcholovej (resp. hranovej) množiny grafu G, pričom prvky grafu F sú incidentné v grafe F práve vtedy, keď sú incidentné v grafe G a hrany grafu F sú orientované v grafe F práve vtedy, keď sú orientované v grafe G, a to rovnakým spôsobom

vlastný podgraf grafu G

podgraf grafu G rôzny od G

podgraf grafu G vytvorený množinou M

taký minimálny podgraf F grafu G, že každý prvok množiny M je prvkom grafu F (M je množina niektorých prvkov grafu G)

úplný podgraf grafu G

podgraf grafu G, ktorý s ľubovoľnými dvoma vrcholmi obsahuje všetky hrany, ktoré spojujú tieto vrcholy v grafe G

klika

podgraf, ktorý je kompletným grafom

faktor grafu G

podgraf grafu G obsahujúci všetky vrcholy grafu G

Γ-faktor grafu

faktor grafu, ktorého každý vrchol v má predpísaný stupeň $\Gamma(v)$

pravidelný faktor n-tého stupňa = n-faktor
faktor, ktorý je pravidelným grafom n-tého stupňa

nulový faktor
0-faktor

lineárny faktor
1-faktor

kvadratický faktor
2-faktor

bergeovský faktor
rovnovážne orientovaný kvadratický faktor

primitívny graf
pravidelný graf stupňa väčšieho než 1, ktorého jediným vlastným pravidelným faktorom je nulový faktor

Γ-primitívny graf
graf, ktorý nemá Γ-faktor

rozklad grafu G
taký systém S podgrafov grafu G, že každá hrana grafu G je hranou práve jedného podgrafu z S; každý vrchol grafu G je vrcholom aspoň jedného podgrafu z S; ak je istý vrchol v niektorom podgrafe z S izolovaný, patrí len do tohto jediného podgrafu zo systému S

rozložiť graf
utvoriť rozklad grafu

sled grafu G
konečná alebo (zľava alebo sprava) nekonečná postupnosť P vrcholov a hrán grafu G, o ktorej platí: medzi ľubovoľnými dvoma členmi v postupnosti P je len konečný počet členov; ľubovoľné dva susedné členy postupnosti P sú incidentnými prvkami grafu G; ak hrana h grafu G spojujúca vrcholy u a v je členom postupnosti P, tak vrcholy u a v v postupnosti P obklopujú tento člen h

začiatočný vrchol sledu P
vrchol, ktorý je prvým členom postupnosti P

konečný vrchol sledu P
vrchol, ktorý je posledným členom postupnosti P

konečný sled
sled s konečným počtom členov

sled z vrcholu u do vrcholu v
konečný sled, ktorý má začiatočný vrchol u a konečný vrchol v

nekonečný sled
sled s nekonečnou postupnosťou členov

obojstranne nekonečný sled
nekonečný sled, ktorý nemá ani začiatočný ani konečný vrchol

nulový sled
konečný sled skladajúci sa z jediného člena — vrcholu

nenulový sled
sled, ktorý nie je nulový

dĺžka sledu P
počet členov postupnosti P, ktoré sú hranami, ak P je konečný sled; symbol ∞ sa pripisuje, ak P je nekonečný sled

otvorený sled
konečný sled, ktorý má začiatočný vrchol rôzny od konečného vrcholu

uzavretý sled
konečný sled, ktorý nie je otvorený

ťah
sled, pri ktorom sa žiadna hrana nevyskytuje vo viac než jednom člene

cesta
sled, ktorého členy sú navzájom rôzne

kružnica
uzavretý nenulový sled, pri ktorom sa žiaden vrchol nevyskytuje vo viac než jednom člene s jedinou výnimkou: začiatočný vrchol sa rovná konečnému

had
podgraf vytvorený množinou všetkých prvkov istej cesty

mnohouholník
podgraf vytvorený množinou všetkých prvkov istej kružnice

n-uholník
mnohouholník, ktorý má práve n hrán

hamiltonovská kružnica
kružnica obsahujúca všetky vrcholy grafu

hamiltonovská cesta
cesta obsahujúca všetky vrcholy grafu

hamiltonovská čiara
podgraf vytvorený množinou všetkých prvkov hamiltonovskej kružnice

hamiltonovský graf
graf, ktorý má hamiltonovskú čiaru

eulerovský ťah
ťah obsahujúci všetky hrany grafu

eulerovská čiara
uzavretý eulerovský ťah; pritom eulerovské čiary líšiace sa posunutým alebo inverzným poradím členov nepovažujú sa za rôzne

eulerovský graf
graf, ktorý má eulerovskú čiaru

vrcholy spojené sledom
vrcholy, pre ktoré existuje sled z jedného z nich do druhého

súvislý graf

graf, v ktorom ľubovoľné dva vrcholy sú spojené sledom

komponent grafu

maximálny súvislý podgraf daného grafu

rez grafu

minimálna množina prvkov grafu, po odstránení ktorej z grafu sa zväčší počet jeho komponentov; pritom s každým vrcholom odstraňujeme z grafu aj všetky hrany s ním incidentné

hranový rez

rez, ktorý sa skladá len z hrán

vrcholový rez

rez, ktorý sa skladá len z vrcholov

most grafu

taká hrana h, že $\{h\}$ je rez grafu

artikulácia grafu

taký vrchol v, že $\{v\}$ je rez grafu

strom

súvislý graf, ktorý nemá kružnicu

les

graf, ktorého všetky komponenty sú stromy

kostra grafu

faktor grafu, ktorý je stromom

usmernený sled = spojenie[4]

sled, ktorého ľubovoľná hrana je usmernená z vrcholu bezprostredne predchádzajúceho túto hranu v slede do vrcholu, ktorý za ňou bezprostredne nasleduje

trať

usmernený ťah

dráha

usmernená cesta

cyklus

usmernená kružnica

polygón

podgraf vytvorený množinou všetkých prvkov istého cyklu

n-gón

polygón obsahujúci práve n hrán

---

[4] V prípade neorientovaného grafu splývajú pojmy *sled* a *spojenie*, *ťah* a *trať*, *cesta* a *dráha*, *kružnica* a *cyklus*, *mnohouholník* a *polygón*, *súvislý graf* a *silne súvislý graf*, *komponent* a *kvázikomponent*, *les* a *acyklický graf*, *stupeň* a *polstupeň*; pre neorientované grafy sa spravidla používa vždy prvý z uvedených termínov.

hamiltonovský cyklus
usmernená hamiltonovská kružnica

hamiltonovský polygón
polygón obsahujúci všetky vrcholy grafu

hamiltonovská dráha
usmernená hamiltonovská cesta

eulerovská trať
usmernený eulerovský ťah

acyklický graf
graf, ktorý nemá cyklus

silne súvislý graf
graf, v ktorom ľubovoľné dva vrcholy sú spojené usmerneným sledom (v obidvoch smeroch)

kvázikomponent grafu
maximálny silne súvislý podgraf daného grafu

dobre orientovaný graf
silne súvislý orientovaný graf

izomorfné grafy
grafy, pre ktoré existujú prosté zobrazenia zodpovedajúcich si hranových a vrcholových množín na seba zachovávajúce incidenciu a orientáciu

NÁZVY CUDZOKRAJNÝCH DROG RASTLINNÉHO PÔVODU V ORAVSKOM LEKÁRSKOM RUKOPISE Z ROKU 1760

Marie Majtánová

Rukopisná knižka *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdrawj zpráwa lekarska,* ktorú r. 1760 napísal v Dolnom Kubíne oravský stoličný lekárnik Johannes Georgius Heill,[1] je zaujímavá najmä zo stránky terminologickej. Obsahuje rôzne druhy liekov a rozmanité spôsoby liečenia. Niektoré lieky sú jednoduché, iné zložitejšie, vzácnejšie a obyčajnému človeku vtedy málo dostupné. Najviac drog je z domácich, u nás rastúcich rastlín,[2] iné sú z cudzokrajných rastlín, živočíšneho

[1] Pozri M. Majtánová, *Názvy liečivých rastlín v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760,* ČSTČ 3, 1964, 203–206.
[2] C. d., 206–216.

alebo nerastného pôvodu. Proti rozličným neduhom Heill odporúčal z nich zostavené vody, vodky, špiritusy, esencie, tinktúry, kvapky, oleje, lekváre, medy a cukry, soli, prášky, pilulky a pagáčiky, masti, náplasti (flajstre), kadidlá. Mnohé z použitých termínov sú domáceho pôvodu, najmä niektoré názvy u nás rastúcich rastlín, názvy niektorých chorôb a častí ľudského i zvieracieho tela. Názvy drog z cudzokrajných rastlín sú produktom knižnej tradície. Za „domáce" možno považovať tie, ktoré sa hláskoslovne alebo slovotvorne prispôsobili. Názvy „cestovali" s drogami, prešli mnohými jazykmi, ktoré si ich znenie viac alebo menej upravovali a substituovali, takže názvy drog z cudzokrajných rastlín poukazujú aj na cesty drogy, ktorými sa dostala až k nám.

Spracovaniu odborných termínov v historickom slovníku národného jazyka treba venovať mimoriadnu pozornosť. Autorom nesmie chýbať rozhľadenosť v jednotlivých vedných odboroch. Identifikovaním názvov drog z cudzokrajných rastlín v Heillovom rukopise chceme prispieť k riešeniu tejto otázky v pripravovanom slovníku jazyka slovenskej národnosti 16.—18. storočia.

Termíny, ktoré použil Heill vo svojom diele, konfrontujeme s názvami v iných slovenských jazykových pamiatkach lekársko-lekárnického charakteru zo severného stredného Slovenska. Takými pamiatkami sú rukopisný herbár z Liptova z prvej polovice 17. storočia[3] a rukopisný receptár z Turca z druhej polovice 17. storočia.[4] Na porovnanie uvádzame paralelné termíny z Torkošovej Taxy z roku 1745[5] a zo základných staročeských tlačí tohto charakteru, Kniehy lekárskej od J. Černého z roku 1517[6] a Veleslavínovho prekladu Mattioliho herbára z roku 1596.[7]

Pri identifikovaní drog sme sa opierali o Polívkovo dielo

---

[3] Prepísal J. Novák. Skratka HL. Porov. Gy. Décsy, *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert*, Budapest 1956.

[4] Prepísali dr. K. Habovštiaková a J. Skladaná. Originál v Literárnom archíve MS v Martine, ev. č. 1791. Skratka RT.

[5] *Taxa pharmaceutica Posoniensis...*, Posonii 1745. Skratka T.

[6] *Knieha lekarska kteraz slowe herbarz aneb zelinarz...*, Normbergk 1517. Skratka Č.

[7] *Herbář aneb Bylinář Wysoceučeného a wznesseného p. Doktora Petra Ondřege Mathiola...*, Praha 1596. Skratka V.

o cudzokrajných rastlinách[8] a dobrou pomôckou sa ukázal aj Jandov latinsko-nemecko-česko-slovenský slovník farmaceutických a technických názvov.[9]

Pri usporadúvaní hesiel sme sa z viacerých príčin nepridržali lekárnického triedenia rastlinných drog na kvety, listy, plody, korene ap., ale zoradili sme ich abecedne.[10]

aloe 36, odparená stuhnutá šťava rastliny Aloë vera. Názov *aloe* pochádza z arabčiny, v lekárstve sa droga upotrebúva oddávna (Č, V, T, HL, RT *aloe*).

amonyatske gummi 91, nepríjemne páchnúca šťava rastliny Dorema ammoniacum (Č *armonyacum*, V *ammonyakum, gummi armoniak*, HL *armoniacum*, T *gummi ammoniacska*). Termín *ammoniacum* vznikol z *armoniacum* a to skomolením *armeniacum* (= arménske – Polívka, 327).

animae gummi 84, páchnúca živica stromu Hymenaea courbaril. V dielach, s ktorými porovnávame, sa tento názov nenachádza. V Čechách je droga známa pod názvom „brazilský kopál". Názov *anima* je podľa amerického mesta Las Animas.[11]

bdelium gummi 91, živica kríka Balsamodendron africanum. Táto droga sa upotrebúvala pomerne málo (Č, HL *bdelium*).

bjlj citwor 48, pozri cytwor

bjlj dumbjer 118, pozri dumbger

bobky 58, plody kríka alebo stromu Laurus nobilis. Termín *bobky* sa používal od stredoveku. Podľa názvu plodov sa potom pomenúval aj strom. Novším pomenovaním Laurus nobilis je *vavrín*, český *vavřín* (z lat. *laurus*), najmä v spojení *vavrínový veniec*. Starší termín zostal v spojení *bobkový list*.

božj mirra 34, pozri červena mirra

---

[8] F. Polívka, *Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí*, Olomouc 1908.

[9] K. Janda, *Nomina atque synonyma pharmaceutica et technica in lingua latina, bohemica, germanica et slovenica*, Praha 1941.

[10] Prísne vzaté, zoznam nevyčerpáva všetky drogy. Kde sa upotrebúvalo viac rastlinných častí (napr. citrónové jadrá, kôrka, šťava ap.) a názvy drog lexikálne súviseli so „základným" názvom (citrón), zaradili sme do súpisu len tento „základný" názov. Doklady sú transliterované. Otáznikom označujeme názvy, ktoré sa nepodarilo presne identifikovať.

[11] J. Kreiner, *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*, Wrocław–Warszava–Kraków 1963, 14.

c e d a r i e 100, pozri c y t w o r

c y p r u s o w j o r e c h 63, guľatá šuška stromu Cupressus sempervirens (T *cyprysowe ořechy).* Heill používal striedavo latinský a „domáci" ekvivalent. (Pozri aj k u p r e s s o w j o r e c h.) V starších prácach sa vyskytuje názov stromu (Č *cyprziss,* V *cypřiš, cypřissowý strom,* HL, RT *cypriss).*

c i t r o n 66, plod stromu Citrus medica. Ako droga sa používali jadrá, šťava, postrúhaná kôra z plodu, ba aj koreň. V starších časoch bol bežnejší termín *citrové jablko,* kalkovaný z lat. *pomum citri* (Č *jablko citrowe,* HL *yablko cytrowe,* V *cytronowé gablko, medské gablko,* RT *citron,* T *cytron).*

c y t w o r 41, pakoreň rastliny Curcuma zedoaria. Názov vznikol skomolením lat. zedoaria (Polívka, 484), ktoré pochádza z Východu (Č *cicwar,* V, T *cycwar,* HL *czyčwar, čyčwar, čitwar,* RT *czicwor, citwor).* Variant s *-or* súvisí s maď. *citvor.* Názov *cedarie* (pozri) je prevzaté z lat. *zedoaria.* Ako droga sa upotrebúvalo aj *cytworowe semeno,* zvané tiež *wurmel* (pozri). Na strednom Slovensku sú známe varianty *burmeľ, buormel.*[12]

č e r n j p e p r 55, nedozreté usušené plody rastliny Piper nigrum. Slúži dodnes najmä ako korenie (Č *peprz,* V *pepř obecný, pepř černý,* T *cžerny pepř,* HL, RT *pepr,* HL *pepr černý).* V spisovnej slovenčine máme dnes termín „čierne korenie". Ako ďalšie ľudové synonymá sa uvádzajú „šafárske korenie", „nepravé korenie", „domáce korenie", „čierny p(i)epor", „čierny pep(e)r" (Janda, 651). V nárečiach používané názvy *piepor, peper* a i. a český termín *pepř* sú z lat. *piper.*

č e r t o w e l e y n o 22, stuhnutá cesnakom páchnúca šťava z koreňa rastliny Ferula asa foetida, ktorá sa ako droga v minulosti hodne uplatňovala. V juhozápadnej Ázii, ktorá je jej domovom, slúži aj ako korenie. Názov (Č, V, HL *cžertowo howno,* T *čertowé lagno)* sa utvoril podľa nepríjemného zápachu drogy. Súvisí s jej nemeckým názvom „Teufelsdreck". V češtine sú doložené aj termíny „čertův trus", „čertinec", „asant", „ozant" a i. (Janda, 347).

č e r w e n a m i r r a 6, voňavá živica kríka alebo stromu Balsamodendron myrrha. Je známa už zo starého Egypta. Názov *myrha* pochádza z gréčtiny. U nás sa často hláskoslovne prispôsoboval (Č *mirra,* V, T *myrrha,* T, HL *myrra,* RT *miera, čerwena miera, čerwena myrrha).* Pre Slovensko sú charakteristické názvy s adjektívami *červený* a *boží* (Janda, 616). (Pozri aj b o ž j m i r r a.)

d a k t y l o w e y a d r a 62, pozri p a l m a

---

[12] Porov. aj M. K á l a l, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí,* B. Bystrica 1923, 48.

d l u h j p e p r 138, plody rastliny Piper longum. Ako korenie sa u nás nepoužíva (Č *dluhy peprz*, V, T *dlauhý pepř*, HL *dluhy pepr*, HL, RT *dlhy pepr*).

d r a k o w a k r w 59, najčastejšie červená živica stromu Dracaena draco. V minulosti sa táto živica hodne používala v lekárstve i vo farbiarstve. Okrem tohto stromu dávajú živicu zvanú prv „dračia krv" aj iné rastliny (Polívka, 420). Názov je kalkom lat. *sanguis draconis* (Č, V, HL, RT *sanguis draconis*, V, T *drakowá krew*).

d u b o w e š u s s k y 121, guľaté nádory na vetvičkách stromu Quercus infectoria alebo aj iných druhov dúba, spôsobované larvami žľabatiek. Slúžili aj ako droga (Č *bublenka anebo ssisska dubowa*, HL *bublienka v(el)ssisska dubowa*, V *dubowé kůlky, kůlky gallesowé*, T *galesowé kůlky*, HL *gallesowa gulka*). (Pozri aj g a l e s o w e š u s s k y.)

ďumbger 58, d u m b j r 98, sušený, obyčajne olúpaný (preto sa nazýva aj biely) aromatický pakoreň rastliny Zingiber officinalis. V Čechách sa používa termín „zázvor", na Slovensku častejšie „ďumbier" (Č, HL *zazwor*, V *zázwor*, T *bjly zázwor*, RT *dyumbier*, HL, RT *gyumbier*, HL *diumbyr*). Heill použil aj názvy *bjlj dumbjer* (pozri) a *zazwor* (pozri). Oba termíny pochádzajú zo starej indičtiny, odkiaľ sa dostal termín *pāli signivēra* cez arabčinu do gréčtiny a latinčiny. Z talianskeho nárečového *zenzavero* je česká podoba *zázvor*, slovenské *ďumbier* je z maďarského *gyömbér*, ktoré prešlo cez nemčinu z francúzskeho *gingembre*.[13]

f f j k 78, plod kríka alebo stromu Ficus carica. Názov pochádza z gréčtiny. V Čechách sa udomácnila podoba „fík", na Slovensku „figa" (Č *fik*, V, T *fjk*, HL *ffik, ffyk*, RT *figi*).

f r a n c u s k e d r e w o 96, živicou presiaknuté drevo stromu Guajacum officinale. Ako droga sa upotrebúvala aj čistá živica tohto stromu. Heill v rukopise použil aj názov *swate drewo* (pozri) a latinský *lignum sanctum* (pozri), z ktorého bol termín „sväté drevo" kalkovaný. (V *qwajákowé dřewo, francauzowé dřewo, lignum sanctum*, T *francuské, francauzské dřewo*).

g a l e s o w e š u s s k y 27, pozri d u b o w e š u s s k y

g a l g a n t o w j k o r e n 121, sušený pakoreň rastliny Alpinia officinarum (Č, V, HL, RT *galgan*, T *galgantowy kořen*). Názov pochádza z Východu. V Čechách sa používal aj termín „kananový kořen", na Slovensku „madrový koreň" (Janda, 677).

g r a n a t o w e g a b l k o 27, plod stromu Punica granatum, obsahujúci množstvo semien — zrn. Podľa tohto charakteristického znaku vzni-

---

[13] V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 583.

kol latinský názov plodu „malum granatum" (*granum* = zrno). Náš termín je adaptáciou latinského pomenovania (Č *jablka zrnata*, HL *yablka zrnata*, V *granatowá aneb zrnatá gablka*).

hrebjčky 55, sušené aromatické puky kvetov stromu Eugenia caryophyllata. Používa sa aj ako korenie (Č *hrzebiczky*, V *krámský hřebjček, hřebjčel:*, HL *hrebyčky*, RT *hrebičky, kramske hrebičky*). Názov je prenesený podľa podoby z českého „hřeb" (= klinec).

china, koren chiny 96, hľuznatý koreň rastliny Smilax china. V lekárnictve sa upotrebúvala táto droga do objavenia účinnejších amerických druhov tejto rastliny (Polívka, 264). (RT, T *china*).

chinenská kurka 116, chynowa kurka 126, usušená kôra stromu Cinchona calisaya. Droga sa dostala do Európy zo svojej domoviny Južnej Ameriky až v polovici 17. storočia (Polívka, 279).

indjansky nardus 118, pozri sspjkinard

jalape 2, hľuza alebo stuhnutá šťava z hľúz rastliny Ipomoea purga. U nás sa stala známou iste až v 17. storočí (Č, V, HL nemá, RT *jalappa*, T *jalappe*). Názov je podľa kraja a mesta Yalapa v juhovýchodnom Mexiku (Polívka, 275).

kaffor 83, stuhnutá okysličená silica stromu Camphora chinensis. Názov sa dostal do Európy spolu s drogou prostredníctvom Arabov, ktorí drogu nazývali „kafur" (Polívka, 391). K nám sa názov dostal nemeckým prostredníctvom. V češtine sa utvorila podoba „kafr", v slovenčine „gáfor" (Č, V, HL *kaffr*, RT, T *kafr*, RT *gaffer*, T *gafer*).

kaparowj strom 88, ker Capparis spinosa. Ako droga sa používala najmä kôra (Č, V, HL *kappary*, V *kappara*).

kubeba 101, plody rastliny Piper cubeba. Používajú sa v lekárnictve, na Východe aj ako korenie. Názov (Č, HL, RT *kubeba*) je arabského pôvodu (Polívka, 236).

kupressowj orech 27, cupressowj orech 78, pozri cyprusowj orech

lignum sanctum 93, pozri francuske drewo

ljsty seny 54, ljstky seny 87, listy krovitej rastliny Cassia acutifolia alebo Cassia angustifolia. Droga sa začala používať už v 9. storočí v Arábii, názov „senna" je arabského pôvodu (Polívka, 297). (Č, HL *sene*, V *sena, sene listj*, RT *folia sennae*, T *senowé ljstj*). Pozri aj senusowe ljstky.

manna 12, miazga rôznych druhov stromov, najmä jaseňa Fraxinus ornus. (V, RT, T *manna*). V južnej Európe je obľúbenou pochúťkou, používala sa aj ako droga. Názov je z arabského „manu" (= dar neba — Polívka, 206).

mastix 37, živica kríka alebo stromu Pistacia lentiscus (Č, HL, RT, T *mastix*, V, HL *mastyx*, T *mastyks*, RT *mastich*). Názov pochádza z gréčtiny.

m o r s k a h u b a 137, Spongia marina *(Č huba morzska,* HL *huba morska,* V *hauba lazebnj aneb mořská,* RT *huba t. g. spongia,* T *mořská hauba).* Heill použil aj termín *riažowa huba* (pozri): *wezmi... morske huby ginače riažowe huby.*

m o r s k e w l a s y 137 ?

m u s s k a t o w j k w e t 54, sušený červenavý obal kôstky plodu zo stromu Myristica fragrans. Termín „muškátový kvet" (Č *musskatowy kwiet,* V, T *musskátowý kwět,* HL, RT *musskatowy kwet)* sa v Čechách i na Slovensku používal oddávna, v češtine sa uplatnil aj termín „maciz". Ako droga aj ako korenie sa upotrebúvali aj jadrá pod názvom „muškátový orech" (Č *musskatowy worzech,* V, T *musskátowá kůlka,* V *musskátowý ořech,* HL, RT *musskatowy orech).*

m u s s k a t o w j o r e c h 7, pozri vyššie

n a r a n č 56, pozri p o m a r a n č

p a l m a 131, Phoenix dactylifera (Č, V, HL, T *palma).* Plody tohto stromu — datle sa používali aj ako droga (Č *dactilowe owotce,* HL *dactylowe owotce,* V, RT *daktyle,* T *datle).* Heill uvádza ako drogu jadrá. (Pozri d a k t y l o w e y a d r a.)

p o m a r a n č 134, plod stromu Citrus aurantium. Názov vznikol z lat. „pomum aurantium" (= zlaté jablko). Heill využil aj názov *naranč* (pozri), dodnes živý v niektorých slovenských nárečiach, ktorý sa udomácnil prostredníctvom maďarčiny (maď. *narancs).* (Č *jablka pomora[n]čžij,* HL *yablka pomarančy, pomarančy,* V *pomorančj, pomorančj gablka,* RT *pomaranč,* T *pomeranč).*

r a j s k e d r e w o 62, jedovatú šťavu obsahujúce drevo stromu Aquilaria agallocha. Názov je kalkom lat. „lignum paradisum" (V, T *ragské dřewo, dřewo aloes,* RT *paradizowe drewo, lignum paradisum).*

r a g s k e g a b l k o 107, plod rastliny Citrulus colocynthis. Ako droga sa potrebovali plody i kvet. Názov „rajské jablko" je pravdepodobne od Veleslavína (Č *koloqui[n]tida, tykwicze zamorzske,* HL *koloqui[n]tida, ťekwyce zamorska,* V *koloqwintyda, zámořská tykwice, ragské gablko,* T *rágske gablko).*

r a j s k j k w e t 27 ?

r i a ž o w a h u b a 137, pozri m o r s k a h u b a

s a g a p e n j g u m m i 84, šťava z rastliny Ferula persica (V *sagapenum).*

s a s s a f r a s 93, jedovatým éterickým olejom presiaknuté drevo, najmä drevo z koreňa stromu Sassafras officinalis. Názov „sassafras" (T *sassaffrass)* vznikol niekoľkonásobným skomolením lat. „saxifraga" (*saxum* = kameň, *frango* = lámem — Polívka, 266).

s c a m o n e u m 107, páchnúca stuhnutá šťava z koreňa rastliny Convolvulus scammonia. Ako droga sa už nepoužíva (Č *sskamonea,* HL *skamonea,* V, RT *scammonium).*

s e n u s o w e l j s t k y 49, pozri l j s t y s e n y

s t o r a x 106, voňavá živica stromu Liquidambar orientalis (Č, HL, RT, T *storax*, V *styrax*).

s w a t e d r e w o 55, pozri f r a n c u s k e d r e w o

š k o r j c e 98, sušená aromatická kôra stromu Cinnamomum ceylanicum. Droga bola známa už v staroveku, používa sa aj ako korenie. U nás sa predávala aj droga z druhu Cinnamomum cassia (Polívka, 220). (Č *skorzice*, V *skořice*, HL *skoryce*, RT *sskorice*, T *sskořice*). — V dnešnej ľudovej češtine je popri „skořice" aj „škořice", v slovenčine sa uplatnil termín v podobe „škorica". Pôvod termínu súvisí so slovom kôra.[14]

s s p j k i n a r d 15, voňavý koreň rastliny Nardostachys Jatamansi. V Európe sa ako droga už nepoužíva (Č *spica nardi, spika*, HL *spika nardy*, V, T *sspikanard*, RT *špikinard, špicanard*, V, T *indyánský nardus*, RT *nardus indica*). Názov je z lat. „spica" (= klas) a z gr. „nardos", najskôr podľa mesta Nardu v Sýrii (Polívka, 391). K nám sa dostal nemeckým prostredníctvom. (Pozri aj i n d j a n s k j n a r d u s.)

š t e p a n s k e g a d r a 36, jedovaté semená rastliny Delphinium staphisagria. Droga sa používala najmä ako prostriedok proti hmyzu. Názov vznikol skomolením lat. „staphisagria" (nem. *Stephanskörner*). Táto droga sa u nás nazývala aj „hnídošové semená", v Čechách „všivcová semena", „kapucínská semena", „myší pepř", „svinské vši" a i. (Janda, 723). V starej literatúre sa uvádza len názov rastliny (Č *wssywecz*, V *wssiwec, wssiwá bylina, myssj pepř*, T *wssiwec*).

w u r m e l 41, pozri c y t w o r

z a z w o r 58, pozri d ' u m b g e r

Cestovanie mnohými krajinami s rôznymi jazykmi, prispôsobovanie hláskovému skladu jednotlivých jazykov, časté nepochopenie a iné okolnosti viedli často k rozmanitým deformáciám a zmenám pôvodného názvu. Zmenám, ako vidieť aj zo spracovaného materiálu, viac podliehali názvy tých drog, ktoré sa neupotrebúvali len v lekárstve a lekárnictve, ale slúžili ako koreniny, a tak mohli preniknúť medzi širšie vrstvy obyvateľstva. Názvy drog, ktoré sa používali len pri liečení, sa nemenili, alebo sa menili len minimálne, pretože sa šírili prevažne knižne. Vo viacerých prípadoch sa názvy kalkovali, napr. *čertowe leyno, drakowa krw, ragske gablko, swate drewo*.

Na viacerých názvoch vidieť vplyv českej i nemeckej kniž-

[14] V. M a c h e k, c. d., 448.

nej tradície, iné možno vzhľadom na podmienky, v ktorých Heillovo dielo vzniklo, hodnotiť ako „domáce" slovenské (ide tu aj o tie názvy, ktoré sa dostali na Slovensko maďarským prostredníctvom). Sú to napr. *božj mirra, čerwena mirra, cyprusowj orech, kaffor, pomaranč, škorjce, šusska, citwor/cytwor, ďumbger/dubmjer/dumbjr, naranč.*

Názvy drog z cudzokrajných rastlín majú svoj pôvod v staroveku i stredoveku. Rozširujú tie vrstvy slovnej zásoby, ktoré pozostávajú zo zastaraných slov a z prevzatých slov, zdomácnených i nezdomácnených. Mnohé z uvedených drog sa už dnes nepoužívajú, mnohé sú známe len úzkemu okruhu odborníkov. Našou úlohou bolo identifikovať tie názvy, ktoré sa nachádzajú v Heillovom rukopise, konfrontovať ich s názvami drog v ďalších dielach tohto charakteru a prispieť takto k príprave slovenského historického slovníka.

K TERMINOLÓGII STROJÁRSKEJ TECHNOLÓGIE

Ján Horecký

V treťom ročníku Československého terminologického časopisu boli uverejnené dva príspevky o terminológii strojárskej terminológie: *Základní termíny ve strojírenské terminologii* (ČSTČ 3, 1964, 91—94) od E. Hirschfelda a *Tvořit, tvářet, tvarovat, ale nikdy nepotvořit* (ČSTČ 3, 1964, 286—300) od L. Jeníčka. Pritom druhý príspevok má zrejmý diskusný, ba až polemicky vyhrotený ráz.

Neodborníkovi v strojárstve ťažko hodnotiť vecné argumenty, no predsa pokladáme za osožné podať k uvedeným príspevkom niekoľko poznámok z hľadiska triedenia základných výrobných procesov v strojárstve a z hľadiska ich jazykového pomenovania.

Podľa Hirschfelda základné znaky skúmaných výrobných procesov sú 1. zmena tvaru a rozmeru, 2. odoberanie častíc, 3. zmena vlastností. Kombináciou týchto troch znakov sú dané tri základné výrobné procesy. Predbežne ich označme a, b, c a ich súhrn symbolom A (aby sme nepredbiehali možnosti ich jazykového pomenovania):

A

	a	b	c
zmena tvaru a rozmeru	+	+	–
odoberanie častíc	–	+	–
zmena vlastností	–	–	+

Podľa Jeníčka sú tieto základné znaky: 1. zmena tvaru, 2. uprava povrchu, 3. zmena vlastností. (Ak je v určení týchto základných znakov nejaká chyba, je to jednak preto, že autor

týchto poznámok nie je technológ, jednak preto, že výklad technológa nie je dosť jasný.) Ich kombináciu možno zase zachytiť schematicky:

	A′		
	a_1	b_1	c_1
zmena tvaru	+	+	–
úprava povrchu	–	+	–
zmena vlastností	–	–	+

Popri týchto základných výrobných procesoch ešte obaja autori uznávajú ďalší výrobný proces, ktorým sa spájajú hotové časti do väčších celkov, pravda, bez zmeny tvaru, povrchu a vlastností základných hotových častí; ide o spájanie.

Ako vidieť z porovnania schém, u obidvoch autorov je pojmový obsah všetkých troch výrobných procesov úplne rovnaký:

$$a = \{+, -, -\} = a_1 = \{+, -, -\}; b = \{+, +, -\} = b_1 = \{+, +, -\}; c = \{-, -, +\} = c_1 = \{-, -, +\}$$

Bolo by teda žiadúce, aby sa tieto tri výrobné procesy označovali rovnako. Pretože v procese *a*, resp. a_1 je základným znakom zmena tvaru, je logické vychádzať pri hľadaní názvu zo základu *tvar*. Robia tak obaja autori, ale Hirschfeldovi vychádza *tváření* (slov. *tvárnenie),* Jeníčkovi *tvarovanie.*

Tieto dve podoby sú zaujímavé aj z hľadiska slovotvorného. Sloveso *tvarovať, tvarovanie* je v slovenčine i češtine odvodené od podstatného mena *tvar* a jeho význam možno prirodzene vysvetliť opisom „dávať, meniť, uspôsobovať tvar", teda asi to, čo sa vyjadruje nem. názvom *Formgebung.*

Sloveso *tvářet,* zdá sa, v češtine vôbec nejestvuje. Příruční slovník jazyka českého uvádza napr. iba príd. meno *tvářecí* v spojení *tvářecí stroje* (v pekárstve). Je známe iba slovesné podstatné meno *tváření* a to je podľa našej mienky umele abstrahované z takých predponových slovies ako *přetváření*

(k *přetvářet), utváření* (k *utvářet), vytváření* (k *vytvářet),* podobne ako *ložit, ložení* od *naložit, vyložit, přeložit* atď. V slovenčine sú paralelné slovesá *pretvárať, utvárať, vytvárať,* ale odvodiť z nich podobu „tváranie" nie je možné a prípadná adaptovaná česká podoba „tvárenie" vzbudzuje už oddávna námietky technológov. Preto sa používa alebo podoba *tvarovanie* aj tam, kde je v češtine *tváření,* alebo podoba *tvárnenie.* Pravda, táto podoba súvisí skôr s prídavným menom *tvárny* a môže znamenať skôr „robiť tvárnym, plastickým" než „dodávať tvar".

Z týchto jazykových úvah vyplýva, že pre výrobný proces označený v našich schémach symbolom *a,* resp. a_1 by bolo vhodnejšie používať názov *tvarovanie.* Jeníček tak skutočne aj robí, no názov *tváření* zavádza na označenie istého spôsobu *tvarovania,* totiž toho, pri ktorom sa mení pôvodný tvar obrobku napr. ťahaním, valcovaním, kovaním, lisovaním atď. Hirschfeld tento spôsob tvarovania označuje ako „tváření" v užšom zmysle alebo *pretváranie.* Podľa našej mienky by bolo vhodné zaviesť tento posledný názov, takže by sme *pretváranie* pokladali za istý druh tvarovania.

Či sa pritom bude ďalší spôsob tvarovania označovať ako *liatie* alebo *zlievanie,* je zase len otázka jazyková. Polemiku o podradení zlievania pod tvárnenie pokladáme za neúčelnú. Ak sa ukazuje, že Hirschfeldovo *tváření* je vlastne Jeníčkovo *tvarování,* ide u Jeníčka vlastne o polemiku proti názvu, nie proti hierarchii pojmov. Veď sám označuje *liatie* popri *tváření* za druh tvarovania, podobne ako Hirschfeld *zlievanie* popri „tváření" v užšom zmysle čiže „přetváření" za druh „tváření".

Pokiaľ ide o podoby *zlievanie* alebo *liatie,* treba z jazykového, resp. významového hľadiska súhlasiť s výkladom F. Píška (citovaným v Jeníčkovom príspevku), že pri danom výrobnom procese skutočne nejde o spájanie niekoľkých látok, o ich liatie dovedna (teda zlievanie), ale iba o jednoduché liatie. Lenže keď sa vychádza zo základnej podoby *liatie,* pôsobia dosť nezrozumiteľne názvy *slévač, slévárenství, slévačství.* Alebo tam už ide o zlievanie? Alebo netreba rozlišovať výrobný odbor i pracovný odbor podľa toho, či ide o liatie alebo zlievanie? Tieto otázky by mal aspoň nadhodiť L. Jeníček pri výklade svojej schémy strojárskej technológie.

Zdá sa, že čes. podoby *slévač, slévačství, slévárenství* sa používajú i tam, kde ide len o liatie (porov. 5. význam slovesa *slévati* v Příručnom slovníku jazyka českého: litím vytvářeti,

formovati, vyráběti), aj preto, že od slovesa *lít* sa v dnešnej češtine pomerne ťažko tvoria odvodené slová. Příruční slovník jazyka českého uvádza iba *lijárna* (= písmolijna, slévárna písma), *lijec* (= řemeslník, který slévá kovy), *lijecky* a *lijna* (= dílna, kde se lijí kovy).

V slovenčine sú (ako vidieť aj zo Slovníka slovenského jazyka II) podoby *lejár, lejársky, lejárstvo, lejáreň* úplne bežné. O názve pre výrobný proces *b*, resp. b_1 netreba ani hovoriť, lebo sa obaja autori zhodujú na podobe *obrábanie* i na podradení tohto pojmu vyššiemu pojmu, i keď u Jeníčka nie je stanovisko k podradeniu úplne jednoznačné.

Nezhoda je v pomenovaní procesu *c*, resp. c_1. Hirschfeld má názov *zušľachťovanie*, Jeníček má trocha nezvyčajnú podobu *spracovanie bez zmeny tvaru*, pričom tento proces delí na *tepelné spracovanie* a *povrchové spracovanie* (= povrchová úprava). Takýto spôsob pomenovania zrejme vybočuje zo zásady (resp. úzu), že pre výrobný proces je tu jednoslovné pomenovanie v podobe slovesného podstatného mena. Okrem toho je zaujímavé, že kým Hirschfeld aspoň miestami používa súhrnný názov (pre náš symbol A) *spracovanie* (a rozlišuje ťažobný a spracovateľský priemysel), Jeníček proti tomuto názvu vehementne polemizuje (napr. aj takým argumentom, že by sme potom mali hovoriť spracovanie obrábaním, zlievaním, spájaním). No práve Jeníčkove názvy *spracovanie bez zmeny tvaru, tepelné spracovanie* zreteľne ukazujú, že *spracovanie* je nadradený pojem a že sám sa v prípade potreby uchyľuje k takému označeniu, ktoré u Hirschfelda zavrhuje.

Názov *zušľachťovanie*, ktorý uvádza Hirschfeld, zrejme veľmi úzko súvisí s nem. *Veredelung*. Ale to by ešte nebola taká chyba, keď uvážime, koľko odborných názvov má takúto súvislosť a pramene. Jeho výhodou však je jednoslovnosť a jednoznačné zaradenie do radu ostatných názvov.

Nemožno, prirodzene, robiť definitívne závery ani z Hirschfeldovho ani z Jeníčkovho príspevku, tým menej z našich poznámok. Bolo by však účelné v ďalšej diskusii sa obmedziť skutočne na základné otázky pomenovania výrobných procesov a pomenovania výrobných a pracovných odborov, hoci nesporne veľmi úzko súvisia s pomenovaním výrobných procesov, riešiť len v druhom pláne.

VYPRÁVAŤ ČI ROZPRÁVAŤ?

Karol Tomiš

Pozornosť štylistiky a literárnej vedy sa v poslednom čase začína obracať k umeleckým napodobeninám ústnych a písomných prejavov, napísaných v prvej osobe. Zvýšený záujem o výskum tejto donedávna zanedbávanej problematiky súvisí iste aj s faktom, že spomenuté umelecké formy sa v súčasnej slovenskej próze využívajú v dosiaľ nebývalej miere. Napríklad takmer polovica knižne vydaných próz v r. 1963 je napísaná touto kompozičnou technikou.

S nerozpracovanosťou problematiky umeleckých napodobenín ústnych prejavov súvisí nejednotnosť a neustálenosť odbornej terminológie. „Pro tento typ vyprávění (rus. *skaz*, nem. *Ich Erzählung*) nemáme dosud v češtině termín," napísal roku 1958 L. Doležel.[1] Sám autor v tejto svojej štúdii preberá Mukařovského termín *rozprávění*. V iných svojich prácach používa však termín *přímé vyprávění*[2] alebo prispôsobený ruský termín *skazové vyprávění*.[3]

Rovnaký stav je aj v slovenskej odbornej literatúre. Na označenie toho istého literárneho, resp. štylistického javu sa používa celý rad synonymných termínov cudzieho i domáceho pôvodu. Takúto terminologickú nejednotnosť možno zistiť u toho istého autora, v tej istej práci, štúdii, článku. Nejednotnosť a neustálenosť odbornej terminológie priam núti k hromadeniu výrazov a niekedy aj k tautológii (napr. „skazové rozprávanie v 1. osobe" a pod.). Pomerne dlhoročnú tradíciu má termín *rozprávanie* a jeho odvodeniny *rozprávací, rozprávačský*. Na označenie umeleckého napodobňovania hovoreného prejavu sa začali používať v prekladoch odborných článkov a štúdií kalky ruských termínov *skaz, skazový*.[4] V nie-

---

[1] L. Doležel, *Polopřímá řeč v moderní české próze*, Slovo a slovesnost 19, 1958, 25.

[2] L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960.

[3] Porov. publikáciu *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1951, 15 n.

[4] Porov. preklady štúdií B. M. Eichenbauma, *Ilúzia rozprávania*, Slovenské smery V, 1937/1938, 55—59; *Ako je zrobený Gogoľov „Plášť"*, sborník Teória literatúry, Trnava 1941, 338—355, ďalej preklad Vino-

ktorých prácach sa stretávame s nemeckým termínom *Ich-Erzählung* alebo s jeho doslovným prekladom *ja-vyprávanie* (príp. *ja-román)*. Vyskytuje sa aj termín *subjektívna forma* a *monologická forma*. V posledných rokoch sa začal častejšie používať termín *priame vyprávanie* (asi v tom zmysle, že autor dáva rozprávať príbeh priamo niektorej postave, ktorá ho ako vyprávača zastupuje), pravda, súčasne s inými vyššie spomínanými termínmi. Najnovšie sme však svedkami tendencie nahradiť ho termínom *priame rozprávanie*.[5] Zdá sa, že ide o snahu vylúčiť termíny *vyprávanie, vyprávač* atď. z vedeckého názvoslovia ako slová nie rýdzo slovenské.

Pokiaľ ide o snahu zjednotiť termíny *vyprávanie* a *rozprávanie* a ich odvodeniny, treba podotknúť, že sa pritom neberie ohľad prinajmenej na dva momenty: na dlhú existenciu týchto termínov v literárnovednej terminológii a hlavne na špecifické potreby literárnej vedy. Nie náhodou zaviedli J. Mukařovský a M. Bakoš používanie uvedených termínov v rozličných významoch. Potrebovali ich na označenie dvoch odlišných typov umeleckého textu, ktoré sa líšia nielen gramatickou osobou podávateľa, ale v mnohých smeroch aj slohovým zafarbením a kompozičnými zvláštnosťami.

Vyprávač je spravidla nocionálny a nie je konkretizovaný do niektorej postavy diela. Jeho aktivita je potlačená na minimum, alebo znížená tak vo vzťahu k objektu prehovoru, ako

---

gradovovej štúdie *Problém rozprávania v štylistike* (tamže 356—373) od Mikuláša Bakoša. Prekladateľ v poznámke pod čiarou (str. 388 cit. sborníka) obsahove diferencuje termíny *vyprávanie, vyprávací, výpravný, vyprávač* od termínov *rozprávanie, rozprávací*. Zatiaľ čo slovo *vyprávanie* a jeho odvodeniny vyhradzuje pre „prózu sujetovú, v ktorej má organizujúcu funkciu sujetová stavba (‚dej'), odvodeniny slova *rozprávanie* vzťahuje na „jednu odrodu bezsujetovej prózy, resp. tendencií k bezsujetovosti prózy". Podobne N. Krausová v štúdii *K problému rozprávača v modernej epike*, SP 80, 1964, 64.

[5] Napr. M. Šalingová v štúdii *Štruktúra textu epickej prózy* (Litteraria V, 1962) používa ešte termíny *vyprávanie, vyprávač, pásmo vyprávača* atď. a pre tzv. *Ich-Erzählung* používa termín *priame vyprávanie*. O dva roky neskôr v štúdii *Prostriedky a postupy humoru v próze štúrovského obdobia* sa stretávame s termínom *priame rozprávanie* (Litteraria VII, 1964, 209). Pozri aj ČSTČ 2, 1963, 144. Rovnako je to v publikácii *Štylistické rozbory*, Bratislava 1964.

aj k jeho jazykovej organizácii. Na rozdiel od toho *rozprávač* je konkretizovaný do jednej z postáv diela, je subjektom, „pôvodcom" prehovoru a zároveň aj jeho objektom. Je aktívny a má subjektívny vzťah k objektu prehovoru i k jeho jazykovej organizácii. K nemu sa orientujú slovesné osoby a časy, on určuje sémantiku i štýl prehovoru.

Špecifikum oboch prípadov možno vymedziť takto:

1. *Vyprávanie* a *rozprávanie* predstavujú dva rôzne postoje k zobrazovanej skutočnosti. V prvom prípade možno hovoriť o objektívnom aspekte. Pre rozprávanie je charakteristický subjektívny aspekt. Rozprávanie sa líši od vyprávania subjektívnym zafarbením pásma rozprávača.

2. Odlišný je v nich spôsob využitia slovesných osôb. Vyprávanie má gramatickú formu tretej osoby. V gramatickej zhode s treťou osobou sa v ňom vyskytujú aj osobné a privlastňovacie zámená. Rozprávanie sa realizuje v 1. osobe a vyskytujú sa v ňom gramatické tvary všetkých troch slovesných osôb i s príslušnými zámenami.

3. V prvom type textu práve preto, že zo vzťahov jazykového oznámenia sa realizuje iba jeden, nemôže sa uplatniť apelatívna funkcia jazyka. Pokiaľ sa v pásme vyprávača vyskytujú apelové citoslovcia, oslovenia, rozkazovacie a opytovacie vety, sú prvkami rozprávania a spĺňajú štylistickú a umeleckú funkciu. V rozprávaní sa apelatívna funkcia jazyka realizuje.

4. Reč vyprávača vyjadruje vlastne iba minulý čas. Pokiaľ ho spisovateľ strieda s vyprávacím prézentom, je to iba slohový variant vyprávacieho préterita, slúži prevažne na podanie dvoch po sebe nasledujúcich dejov, ktoré sa odohrali v minulosti, alebo tým sleduje umelecké ciele, napr. aktualizuje dej. V rozprávaní sa môžu vyjadriť všetky tri slovesné časy, a to vzhľadom na časovú pozíciu rozprávača.

5. V objektívnom vyprávaní nie je možné poukazovanie na mimojazykovú situáciu prehovoru, kým v rozprávaní táto možnosť existuje.

To sú stručne niektoré hlavné znaky, ktorými sa líši *vyprávanie* od *rozprávania*. Vidíme, že ide o dva jazykovo, štylisticky i kompozične odlišné typy textov. Prívlastok *priame* umožňuje síce diferencovanie týchto dvoch typov textu *(rozprávanie — priame rozprávanie)*, ťažkosti však nastávajú pri odvodených termínoch. Vyprávač vystupujúci v 3. osobe a štylizovaný do epickej objektivity znamená dačo iné ako subjektívny, v 1. osobe vystupujúci rozprávač. Slohová a kompozičná

štruktúra textu, podávaného jedným i druhým, obraz vyprávača i obraz rozprávača budú vo väčšine prípadov podstatne iné. Podobný rozdiel je aj medzi termínmi *vyprávací, vyprávačský,* resp. *rozprávací, rozprávačský, pásmo vyprávača (pásmo V)* a *pásmo rozprávača (pásmo R).* Má to svoje výhody aj pre lepšiu názornosť textových schém, zvlášť keď ide o kombináciu oboch typov textu (V — R — V), napr. u Fr. Kráľa (Stretnutie), M. Jančovej (Rozprávky starej matere) alebo V. Mináča (niektoré poviedky v Záznamoch).

Z hľadiska potrieb literárnovedného pojmoslovia považujeme za nesprávnu a nevyhovujúcu snahu o unifikáciu termínov *vyprávanie* a *rozprávanie* a ich odvodenín, súvisiacu s vylúčením spomenutých termínov s predponou *vy-* z odborného názvoslovia.

SYNTAKTICKÉ TERMÍNY *JEDNOČLENNÁ VETA* A *DVOJČLENNÁ VETA*

Ladislav Dvonč

Vety sa bežne delia na jednočlenné a dvojčlenné. Termínov *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* sa kriticky dotkol J. Holý.[1] Nepokladá ich za správne. Hovorí: „Termíny jednočlenná a dvojčlenná veta nie sú najvhodnejšie, lebo neodborníkom umožňujú za dvojčlenné pokladať napr. aj vety typu *Zvonili dvanásť, Leje sa ako z vreca* a pod." Táto poznámka J. Holého je správna. Ak sa totiž v syntaxi hovorí o dvojčlennej a jednočlennej vete, nemyslí sa, že by šlo o akúkoľvek vetu s akýmikoľvek dvoma vetnými členmi, resp. len s jedným vetným členom. Veta *Dnes prší* je jednočlenná, nie dvojčlenná, hoci obsahuje dva vetné členy (vetný základ a príslovkové určenie), veta *Janko rúbe drevo* je dvojčlenná, hoci obsahuje tri vetné členy (podmet, prísudok, predmet) atď. Pri rozlišovaní jednočlenných a dvojčlenných viet nejde o rozlišovanie podľa prítomnosti akýchkoľvek vetných členov (podľa ich počtu), ale o rozlišovanie z hľadiska prítomnosti základných vetných čle-

[1] J. Holý, *Poznámky k slovenskej syntaktickej terminológii,* ČSTČ 3, 1964, 180.

nov, t. j. podmetu a prísudku alebo vetného základu. Skutočnosť, že pri dvojčlennej vete ide o vetu s dvoma základnými vetnými členmi, a to s podmetom a s prísudkom, a pri jednočlennej vete o vetu s jedným základným vetným členom, a to tzv. vetným základom, nie je zo samotných termínov *jednočlenná* a *dvojčlenná veta* evidentná. Pri definícii jednočlennej a dvojčlennej vety sa vždy musí pamätať nielen na to, že ide o vetu s jedným alebo dvoma vetnými členmi, ale aj na to, že uvedené vetné členy musia byť základné vetné členy, podmet, prísudok alebo vetný základ; inak je definícia neúplná.[2] Podľa názoru J. Holého by boli vhodnejšie a výstižnejšie termíny *prisudzovacie (predikačné)* a *základové (fundamentálne) vety*. V tejto súvislosti v poznámke pod čiarou autor pripomína, že ťažkosti s termínmi *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* sú pri preklade slovenských syntaktických termínov do maďarčiny, kde príslušné výrazy, zodpovedajúce našim termínom *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* (egytagú mondat a kéttagú mondat) znamenajú niečo iné (čo je zvlášť dôležité v slovenských školách s vyučovacím jazykom maďarským, kde sa žiaci oboznamujú so základmi slovenského jazyka).

V súvislosti s používaním termínov *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* je dôležitá aj iná skutočnosť, ktorá sa dosiaľ nepripomenula. Neodborníkovi sa môže zdať prirodzenejšie hovoriť najprv o jednočlennej vete a potom až o dvojčlennej vete (v zhode s poradím základných číslovíek jeden, dva atď., teda

---

[2] V *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca (4. vyd., Bratislava 1964, str. 363) sa pripomína, že „dvojčlennosť alebo jednočlennosť vety nesúvisí s počtom slov vo vete". Bolo by vhodné pripomenúť, že dvojčlennosť a jednočlennosť sa týka len počtu základných vetných členov vo vete, nie počtu akýchkoľvek vetných členov (napr. veta s jedným základným a rozvíjacím vetným členom v prípade *Dnes prší* nie je dvojčlenná, ale jednočlenná). V Slovníku slovenského jazyka (I. diel, Bratislava 1959, 644) sa pri slove *jednočlenný* s výkladom významu „majúci len jeden člen, jedného člena" uvádza ako príklad gramatický termín *jednočlenná veta*. Pretože sa tento termín bližšie neosvetľuje, charakteristika jednočlennej vety ako vety majúcej len jeden člen, jedného člena (čo vyplýva z výkladu významu slova *jednočlenný*) nie je dostačujúca. Gramatický termín *dvojčlenná veta* v slovníku nie je; neuvádza sa tu dokonca slovo *dvojčlenný* (len *dvojčlen* ako matematický termín).

jeden člen — dva členy). Proti tomu treba však konštatovať, že je správnejšie preberať na prvom mieste práve dvojčlenné vety a jednočlenné vety prebrať až po výklade dvojčlenných viet. Dvojčlenné vety predstavujú „bežný", základný typ viet v spisovnej slovenčine (v našom jazyku vôbec), kým jednočlenné vety špeciálnejší druh, obmedzený na isté prípady. Aby sme dobre pochopili podstatu jednočlennej vety, je lepšie najprv prebrať dvojčlennú vetu. Tak sa bežne v našich gramatických príručkách tieto vety aj preberajú. Preto sa napr. aj v Slovenskej gramatike[3] hovorí najprv o dvojčlennej a potom o jednočlennej vete v rámci výkladu základných poznatkov, kde sa podáva ich definícia. A v takomto poradí sa preberajú aj príslušné základné vetné členy, t. j. najprv podmet a prísudok a potom vetný základ.[4] Je síce pravda, že v starších gramatických príručkách sa preberali najprv jednočlenné vety a potom dvojčlenné vety,[5] ale to súviselo s teóriou jednočlenných a dvojčlenných viet a základných vetných členov. Vtedy sa rozlišovali ako základné vetné členy len podmet a prísudok. Pritom sa jednočlenná veta na rozdiel od dvojčlennej chápala ako veta, v ktorej je len niektorý z týchto základných vetných členov, t. j. v jednočlennej vete bol vždy alebo len podmet (bez prísudku) alebo len prísudok (bez podmetu). Ale už vtedy boli isté ťažkosti pri výklade o jednočlennej vete. Jednočlenná veta sa vykladala ako dvojčlenná veta, v ktorej chýba niektorý zo základných vetných členov; ale vlastný výklad o dvojčlennej vete (s obidvoma základnými vetnými členmi) sa podával až po výklade jednočlennej vety.

Chceme ďalej upozorniť, že svojho času E. Pauliny[6] vo svojej knižnej práci o slovesách z hľadiska intencie nehovoril o jednočlenných a dvojčlenných vetách, ale o nerozčlenených a rozčlenených vetách. V kapitole o vzájomnej závislosti vetných členov autor začína výklad konštatovaním, že jazykový prejav sa môže realizovať dvojakým druhom viet: vetou nerozčlenenou alebo vetou rozčlenenou. Okrem toho používa aj varianty týchto termínov *(nečlenená veta, členená veta)*.

---

[3] E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 363.

[4] E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 363–373.

[5] Pozri napr. B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 383 n.

[6] E. Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943, 13.

Z termínov *nerozčlenená veta — rozčlenená veta (nečlenená veta — členená veta)* sa ukazuje, že autor chápe jednočlenné a dvojčlenné vety ako binárny protiklad. Termíny *rozčlenená veta — nerozčlenená veta* namiesto termínov *dvojčlenná veta — jednočlenná veta* by lepšie vyhovovali z hľadiska definícií takýchto viet. Definícia dvojčlennej vety v Slovenskej gramatike je nasledujúca: Dvojčlenná veta je taká veta, ktorú z obsahovej stránky možno rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť. Jednočlenná veta sa definuje takto: Jednočlenná veta je taká veta, ktorú z obsahovej stránky nemožno rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť.[7] Teda v prvom prípade ide o možnosť členenia, v druhom prípade o nemožnosť členenia na podmetovú a prísudkovú časť. A ak sa v citovanej gramatike uvádza, že gramatické jadro je v prvom type vety dvojčlenné a v druhom type jednočlenné, možno to vyjadriť aj tak, že v prvom prípade ide o rozčlenené gramatické jadro vety, kým v druhom prípade gramatické jadro vety je nerozčlenené.

Z tohto hľadiska by boli vyhovujúce termíny *rozčlenená* a *nerozčlenená veta* (alebo *členená — nečlenená veta),* ale majú aj nevýhody, ktoré sme videli pri termínoch *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta.* Totiž ani pri termínoch *rozčlenená — nerozčlenená veta (členená — nečlenená veta)* sa dostatočne neukazuje skutočnosť, že ide len o rozčlenenie (členenie) gramatického jadra vety, že v prvom prípade ide o rozčlenenie na dva základné vetné členy podmet a prísudok, v druhom prípade o neprítomnosť takéhoto členenia na podmet a prísudok. Preto by sa u neodborníkov aj termíny *rozčlenená* a *nerozčlenená veta* mohli mylne vykladať (napr. veta *Dnes prší* ako rozčlenená, alebo veta *Píšem* ako nerozčlenená). Najpresnejšie sú opisné termíny typu *veta s rozčleneným gramatickým jadrom* a *veta s nerozčleneným gramatickým jadrom.* Ich nevýhodou je, že majú trochu komplikovanejšiu štruktúru (s nezhodným prívlastkom pripojeným predložkou, pričom nezhodný prívlastok je ďalej určený zhodnými prívlastkami), a preto sa ťažšie hodia najmä pre praktické ciele (boli by trochu ťažkopádne v školskej praxi).

Nevylučujeme možnosť hľadať vhodnejšie termíny. Treba pritom vychádzať z uvedeného základného rozdielu medzi dvojčlennými vetami a jednočlennými vetami, t. j. z rozčlene-

---

[7] E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 363.

nia alebo nerozčlenenia vety na podmetovú a prísudkovú časť. Namiesto prídavného mena *dvojčlenný* potrebujeme nejaké prídavné meno, ktoré by vystihovalo členenie vety na podmetovú a prísudkovú časť, a k tomuto prídavnému menu ako kladnému by sme utvorili zápornú podobu na označenie jednočlenných viet ako viet, ktoré z obsahovej stránky nemožno rozčleniť na podmetovú a prísudkovú časť. Ide teda o hľadanie vhodnejších paralelných termínov namiesto termínov *rozčlenená veta — nerozčlenená veta,* resp. *členená veta — nečlenená veta.*

Je otázne, či sa nám podarí takéto termíny nájsť. Proti jednostranne zdôrazňovanej snahe o stručné termíny s nekomplikovanou alebo málo komplikovanou štruktúrou treba uviesť, že poznáme početné termíny, ktoré majú zložitú alebo dokonca veľmi zložitú štruktúru, čo nevylučuje ich používanie ako termínov v príslušných disciplínach. J. Horecký v rámci rozboru jazykovej štruktúry termínov uvádza v kapitole o združených pomenovaniach s nezhodným prívlastkom takéto príklady termínov s komplikovanou štruktúrou: *čiara absolútneho trvania, bočná kontrakcia vodného prúdu, mocnosť horizontu spodných vôd, mierka výškového zmenšenia prevýšeného modelu, vzdutý vodný skok so spodným valcom, rovnica zväzku priamok na spôsob Lamého, pól priamky vzhľadom na kužeľosečku.*[8] Podľa Horeckého takéto názvy sú charakteristické najmä pre teoretické disciplíny. Konštatuje ďalej, že nie je zriedkavým zjavom paralelná existencia skrátených synoným, používaných najmä v praxi; dokladá to termínmi *zloženie pôdy podľa zrnitosti — druh pôdy* (skrátený synonymný termín), *dynamika supersonických rýchlostí — supersonická dynamika, les vysokého tvaru — vysoký les.*

V samotnej jazykovednej terminológii existuje viacero termínov so zložitou štruktúrou, napr. *posúvanie jazyka hore dopredu, posúvanie jazyka hore dozadu, poloha na začiatku slova, poloha na konci slova, poloha pred prestávkou, poloha medzi samohláskami (spoluhláskami), zmena nosovky v ústnu samohlásku* (popri cudzom synonymnom výraze *denazalizácia), zmena dvojhlásky v jednoduchú samohlásku (monoftongizácia), zmena jednoduchej samohlásky v dvojhlásku (diftongizácia), slovo so zhoršeným významom* (synonymný výraz je *pejoratívne slovo), slovo so zlepšeným významom* (synonymá *melio-*

---

[8] J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie,* Bratislava 1956, 126.

ratívne, zlepšujúce slovo), náuka o význame (sémantika), náuka o správnej výslovnosti (ortoepia) atď.[9] Pritom popri termínoch so zložitou štruktúrou existujú synonymné výrazy jednoduchšej stavby, pričom synonymný výraz môže byť cudzie slovo, ale aj domáce slovo, resp. spojenie domácich slov, napr. *náuka o význame — sémantika, náuka o správnej výslovnosti — ortoepia, slovo so zlepšeným významom — melioratívne, zlepšujúce slovo.* Nazdávam sa, že aj v našom prípade by sme mohli používať presnejší termín s rozvetvenejšou stavbou a paralelne s ním skrátený synonymný výraz pre praktické ciele. Ako skrátené „praktické" synonymá by sme mohli používať práve termíny *rozčlenená* a *nerozčlenená veta.* Mali by sme podľa toho tieto dvojice termínov: *veta s rozčleneným gramatickým jadrom — rozčlenená veta, veta s nerozčleneným gramatickým jadrom — nerozčlenená veta.* Takto by sa vhodne využili staršie termíny E. Paulinyho, na ktoré sa pozabudlo.

Na záver tejto úvahy o termínoch *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* konštatujeme, že jestvuje viacero závažných dôvodov, ktoré hovoria za to, aby sa termíny *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta* nahradili inými, vhodnejšími termínmi, ktoré by z hľadiska súčasnej syntaktickej teórie správne vyjadrovali podstatný rozdiel medzi obidvoma typmi viet. Pravda, na druhej strane si uvedomujeme, že každý pokus o zavedenie nových termínov naráža na doterajšiu zaužívanosť termínov *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta.* Termíny, ktoré navrhuje J. Holý, sú z istého hľadiska lepšie ako termíny *jednočlenná veta* a *dvojčlenná veta,* ale na druhej strane neodzrkadľujú chápanie jednočlenných a dvojčlenných viet ako členov protikladu. Ako najvýstižnejšie sa nám ukazujú termíny *veta s rozčleneným gramatickým jadrom* a *veta s nerozčleneným gramatickým jadrom.* Popri nich by sa mohli používať ako stručnejšie termíny pre praktické ciele staršie termíny E. Paulinyho, t. j. termíny *rozčlenená* a *nerozčlenená veta.*

---

[9] *Základná jazykovedná terminológia,* Bratislava 1952. Podobne aj *Soupis základních jazykovědních termínů,* Praha 1962; v tomto súpise je podoba niektorých termínov upravená, napr. *zmena dvojhlásky na jednoduchú hlásku (monoftongizácia;* namiesto predložky *v* sa tu uvádza predložka *na),* podobne *zmena jednoduchej hlásky na dvojhlásku (diftongizácia).*

MEZINÁRODNÍ UNIFIKACE POJMŮ A NÁZVŮ

Rakouský normalizační výbor pečuje už po mnoho let o mezinárodní spolupráci v oblasti terminologie. Mezinárodní normalizační organizace (ISO) jej pověřila, aby zřídil a vedl sekretariát jejího terminologického výboru (TC 37). Tento sekretariát pracuje velmi úspěšně, organizuje mezinárodní pracovní skupiny a výsledky jejich práce vydává v podobě mezinárodních dokumentů. Jedním z posledních dokumentů, které sekretariát rozeslal svým členům, je UNIFICATION INTERNATIONALE DES NOTIONS ET DES TERMES, Deuxième Avant Projet (ISO/TC 37—145).

Úkolem tohoto dokumentu je seznámit odborníky nejrůznějších oborů přístupnou a stručnou formou s jazykovými a logickými problémy internacionalizace názvosloví. Většina myšlenek dokumentu je převzata z práce docenta Eugena Wüstera Internazionale Sprachnormung in der Technik (1931), přesto však je jasně patrno, že mu pracovní skupina *věnovala mnoho let soustavné a pilné práce, aby formulace zásad vyhovovaly* mezinárodním požadavkům. Jako celek představuje dokument promyšlený, logický systém, na němž je patrno veliké úsilí sekretariátu sladit velmi početné, mnohostranné a různorodé požadavky zástupců jednotlivých států a národů.

Dokument má několik částí, z nichž hlavní je doporučení zásad směřujících k mezinárodní unifikaci pojmů a názvů. Tato základní stať je rozdělena do těchto kapitol:

1. Pojmy a systémy pojmů.
2. Popis a výklad pojmů, tj. definice a nákresy.
3. Vnější forma názvů, zvuková a písemná.
4. Doslovný význam komplexních názvů (tj. odvozenin, složenin a sousloví) a názvů přenesených.
5. Písmo (abeceda, soustavy znaků ap.).

V první kapitole, kde se pojednává o zmezinárodnění pojmů, se uvádějí tyto příklady:

Termíny *machine outil* (fr.) a *Werkzeugmaschine* (něm.) označují všechny stroje sloužící k řezání nebo obrábění jakéhokoliv materiálu. Avšak angl. termín *machine tool*, přestože má stejný doslovný význam jako fr. termín *machine outil* a přestože bývá uváděn jako jeho ekvivalent, kryje se ve skutečnosti jen s dílčím pojmem a označuje pouze stroje sloužící k řezání kovů. Z takových rozdílů mohou snadno vzniknout nedorozumění (jsou to tzv. „pseudointernacionální názvy").

Porovnáme-li názvy barev v několika jazycích, zjistíme, že pro některé z nich chybí přesné ekvivalenty v tom nebo onom jazyce. Příčinou toho je rozdíl v detailním dělení spektra v různých jazycích.

Velmi zajímavá je kapitola o zmezinárodnění formy termínů. Praví se v ní:

Obě vnější formy názvů, grafická a zvuková, jsou etymologicky identické, jestliže vycházejí ze stejné základní podoby.

Národní forma je zároveň mezinárodní, jesliže jsou v několika jiných jazycích formy, které s ní jsou etymologicky identické, zvláště když všechny tyto formy se mezi sebou mnoho neliší a jestliže jazyky, k nimž náleží, jsou z rozdílných jazykových skupin. Je možno rozlišovat čtyři kategorie mezinárodních forem:

(1) Ryze latinská nebo řecká slova. Příklady: omnibus, vide.

(2) Národní slova latinského typu („tak říkajíc latinská"). Základy těchto slov jsou latinské (nebo řecké), bez přizpůsobení národnímu jazyku. Jejich zakončení má národní formu, takže jsou v každém jazyku trochu odlišná. Sufixy, které jsou v mnoha těchto slovech obsaženy, jsou latinské nebo řecké, ať už v ryzí podobě, nebo přizpůsobené národnímu jazyku. Většina odvozenin „latinského typu" byla vytvořena dávno po klasickém období. Příklady: Z latinského slova caput, capitis vznikly následující termíny latinského typu: angl., fr., šp. capit/al (adj.) it. capit/ale něm. kapit/al, rus. [kapit./al/nyj]; angl. capit/al/ism, fr. capit/al/isme, it., šp. capit/al/ismo, něm. Kapit/al/ismus, rus. [kapit/al/izm].

(3) Mezinárodně převzatá moderní slova.

Tato slova jsou převzata z jiného jazyka než latinského (nebo řeckého). Příklady: a) Latinské slovo *caput* se ve franštině vyvíjelo pravidelně a dalo vznik nejprve podobě *chief*, později *chef*. Tyto tvary byly převzaty angličtinou *(chief)*, němčinou *(Chef)*, španělštinou *(jefe)* a ruštinou *((šef))*.

b) Slovo fr., it., šp., rus. *starter*, něm. *Starter* je převzato z angličtiny *(starter)*.

(4) Příbuzná moderní slova, různě přetvořená.

Pro moderní slova existuje ještě jiný typ mezinárodnosti, který však je méně rozšířený. Vznikla existencí stejného základu zděděného z dávných dob několika dnešními jazyky, avšak přizpůsobeného každým z nich různým způsobem podle vývoje lidového vyjadřování. S tím se setkáváme zvláště u románských variant latinských základů. Pro tento typ mezinárodnosti je stupeň podobnosti forem menší a tyto jazyky zpravidla náleží do stejné jazykové skupiny.

Důležitost mezinárodních forem

Můžeme-li si vybrat pro pojmenování mezi dvěma synonymy stejné hodnoty, ale z nichž jedno se vyskytuje také v jiných jazycích, má být dána přednost jemu. Příklady: a) Abychom získali jednotný termín místo názvů angl. *mercury – arc rectifier*, fr. *soupage à vapeur de mercure*, it. *valvola a vapori di mercurio*, byl přijat angl. název *mutator*, fr. *mutateur*, it. *mutatore*, který je mezinárodní.

b) Bylo navrhováno dávat přednost fr. termínu *concept* před fr. termínem *notion*, protože angl. výraz *concept* má stejný význam, ale angl. název *notion* má význam zcela jiný. Tato úprava by však byla v rozporu s běžným územ v logickém a terminologickém vyjadřování.

Mezinárodní formy vedle názvů domácích

Jestliže v některém jazyce jsou mezinárodní názvy chápány jako „cizí slova" a nebývají proto všeobecně přijímány, mají být připouštěny v takovém jazyce alespoň vedle slov domácích.

Příklady: rus. *motor* vedle *dvigatěl*
něm. *Generator* vedle *Stromerzeuger*
něm. *Stator* vedle *Ständer*

V technickém vyjádřování je vhodné dávat přednost názvům latinského typu před moderními mezinárodními termíny, protože slova latinského typu jsou spíše neutrální, příbuznější a vzájemně souvislejší. Dávají též větší možnost tvořit odvozená slova a složeniny. Moderní mezinárodní názvy vyvolávají větší odpor u puristů. Příklady: „Výbor pro studium francouz-

ských technických názvů" navrhoval nahradit anglická slova ve francouzské slovní zásobě slovy latinského typu:

za *by-pass* (technologie tekutin): *déviation, dérivation,*

za *dope* (chemický průmysl): *additif,*

za *feeder* (elektrotechnika): *artére, conduite de transport,*

za *speaker* (radiodiffusion): *présenteur.*

Národní varianty

V jednotlivých jazycích je třeba se vyvarovat libovolných variant. Avšak mnohé z nich jsou nevyhnutelné, protože vyplývají ze zákonitostí a pravidel příslušného jazyka. Příklady:

a) Pozitivní elektron se nazývá angl. *positron,* něm. *Positron,* it. *positrone,* ale fr. *positon,* šp. *positón.* Sjednocení těchto forem tak, aby se všechny psaly s *-tr-* nebo s *-t-*, by odstranilo zdroj mnoha omylů v překladech.

b) Zvukově přizpůsobené odvozeniny z původní latinské nebo řecké formy jsou přirozeným důsledkem jazykových zákonitostí:

fr. *état,* šp. *estade* (lat. *status,* angl. *state,* it. *stato)*

fr. *champ* (lat. *campus,* it., šp. *campo)*

it. *flusso,* šp. *fluje* (lat. *fluxus,* angl., fr. *flux)*

šp. *fuerza* (lat. *fortia,* angl., fr. *force,* it. *forza)*

it. *elettrica* (řec. *{elektron})*, angl. *electric,* fr. *électrique,* šp. *electrico.*

c) Aby byly sjednoceny názvy mezinárodních jednotek míry, jsou užívány ve všech jazycích bez pádových koncovek jak v jednotném, tak v množném čísle. Např. IEC odmítla šp. název *voltio* a doporučila šp. *volt,* protože toto slovo odpovídá fr., it. *volt* a něm. *Volt.*

Vztah mezi psanými a zvukovými formami

Podobnost mezi dvěma formami etymologicky identickými může být větší nebo menší.

Protože se latinská písmena v různých jazycích rozdílně vyslovují, bylo by nemožné pro národní varianty nějakého termínu dosáhnout maximální shody v jejich psaných (latinkou) i zvukových formách. Je nutno vybrat si jednu z obou možností.

V případě, že má být uskutečněno terminologické sjednocení mezi jazykem užívajícím latinky a jazykem užívajícím jiného písma, např. cyrilského, bude grafická unifikace prováděna transliterací písmen a unifikace zvuková se uskuteční transkripcí fonémů.

Slova latinská a slova latinského typu

Pro latinská slova a pro slova latinského typu není možná jiná maximální mezinárodní podobnost než grafická. Ve skutečnosti se užívá latinských písmen tak, že se píší latinská nebo latinizovaná slova stejným nebo téměř stejným způsobem, jako to činili staří Římané. Avšak výslovnost latinských znaků C, S, X, CH, TH, A, E, I, U se dnes v jednotlivých jazycích velmi liší. Mezinárodní grafická podobnost slov latinského typu je největší v angl., fr. a němč. Ve většině ostatních románských a germánských jazyků a ve slovanských jazycích užívajících latinských písmen je podobnost ve vztahu k němčině, angličtině a francouzštině redukována národními pravopisnými zásadami. Tato pravidla vyžadují nahrazovat jistá písmena latinské abecedy znaky jejich fonetických ekvivalentů, např. *t* (nor., šv., it., šp., rum., pol.) za *th* (ještě je v hol. a port.), *f* (hol., nor., it., šp., rum., češ., pol.) za *ph* (ještě v port.), *-zion* (it.), *-cion* (šp.), *-cao* (port.), *-tie* (rum.), *-cia* (pol.) za *-tion* (ještě je v nor., švéd.), *-tie* je v hol.

Kdyby se tento fonetismus rozšířil i do franštiny, němčiny, popř. též do angličtiny na všechny fonémy, zbořil by se most spojující odborné terminologie moderních jazyků (avšak nahrazení *ph* písmenem *f* by v tomto smyslu nepůsobilo záporně, protože je bez závad uskutečnitelné ve všech jazycích).

Proto v jazycích užívajících latinské abecedy, která umožňuje etymologické (= historické)

psaní názvů latinského typu, má být dána přednost, kde je jen trochu možno, tomuto způsobu psaní před psaním fonetizovaným.

Přejímání slov latinského typu v jazycích s cyrilským písmem je spojeno s transliterací latinských a řeckých morfémů, které odpovídají více nebo méně transkripci jejich výslovnosti latinské nebo německé.

Příklady: a) fonetický přepis něm. *Induktion*, it. *induccion* (místo historického psaní angl. a fr. *induction*) způsobuje jisté rozčilnosti, které však jsou nevyhnutelné, protože závisí na obecných zásadách jazyků něm., it. a šp. Fonetický přepis slov it. *fotografia*, šp. *fotografía* (místo angl. *photography*, fr. *photographie* a něm. *Photographie*) a slov it. *fotometria*, šp. *fotometría* (namísto angl. *photometry*, fr. *photometrie* a něm. *Photometrie*).

b) Historický pravopis něm. „*Photo(graphie)*" je lepší než fonetický přepis něm. *Foto(grafie)* vzhledem k fr. *photographie* a angl. *photography*. Nepředstavuje nic nezvyklého z národního hlediska, protože každý užívá v němčině -ph- ve všech analogických názvech, jako např. u *Photometrie* atd.

c) V italštině a holandštině jsou nahrazena písmena *ph* všeobecně písmenem *f*. Ve jméně mezinárodní jednotky *phon* však tyto jazyky zachovávají *ph*.

Moderní mezinárodní názvy převzaté z jazyka používajícího latinky

Přejímání mezinárodních názvů pocházejících z moderních jazyků užívajících latinky se děje v různých jazycích různým způsobem.

(1) Angličtina a franština přejímají grafickou podobu takových názvů, ale výslovnost si upravují.

(2) Němčina přejímá vždy podobu grafickou a zároveň i zvukovou.

(3) Italština a španělština se vůbec vyhýbají přejímání moderních slov. Když to však je nutné, převezmou formu zvukovou a přepis si podle něho upraví. Němčina používá této metody též vedle způsobu č. 2, jestliže se jedná o jméno běžně rozšířené.

(4) Jazyky s cyrilským písmem přebírají formu zvukovou s příslušnou transkripcí.

Pro mezinárodní sjednocení technických názvů je nejlepším řešením (pro jazyky s latinskou abecedou) přejímání grafické formy (metoda č. 1 a 2). Přejímání formy grafické a zvukové zároveň zajišťuje navíc shodnost s formou přepsanou cyrilským písmem.

Příklady: a) fr. slovo *bureau* (vysl. [byró]) bylo převzato ostatními jazyky takto:

(1) angl. *bureau* s poangl. výslovností [b'ju:ro]

(2) něm. [1]*Bureau* s franc. výslovností

(3) něm. [2]*Büro* s franc. výslovností

šp. *buro* s přibližně franc. výslovností

it. *buro* s přibližně franc. výslovností (jen ve formě *burocrazia*).

(4) rus. *[bjuro]* s přibližně angl. výslovností.

Mezi formami (1), (2) a (3) jsou formy (3) nejméně vhodné pro mezinárodní unifikaci.

b): *garage* (z fr.); *stop, start, starter* (z angl.) atp.

Moderní mezinárodní názvy přejímané z jazyka užívajícího cyrilského písma

Chceme-li převést do latinky slova z jazyka užívajícího cyrilského písma, máme dvě možnosti: buď transliteraci národní nebo mezinárodní. Cyrilské písmo je dostatečně fonetické, a proto není v tomto případě velká rozdílnost mezi transliterací (tj. převedením písmeno po písmeně) a transkripcí (především podle výslovnosti).

(1) Národní transliterace je v každém jazyce jiná. Užívá se jí u všech převzatých slov (obecných i vlastních jmen). Národní transliterace přejímá některé prvky z transkripce.

Příklady: angl., něm. *Potemkin*, fr. *Potemkine*, it. *Potëmkin* (ruská výslovnost [paťomkin]); angl. *Khroushtchev, Kruschev*, fr. *Khrouchtchev*, it. *Kruscev*, něm. *Chruschtschew, Chruschtschow*, hol. *Krousjef* (ruská výslovnost [chruščov]); angl., fr., it., šp. *czar*, angl. *tzar*, fr.

tsar, něm. *Zar*, šp. *zar* (ruská výslovnost [car]); angl. *sputnik*, fr. *spoutnik*, něm. *Sputnik* (ruská výslovnost [sputňik]).

(2) Mezinárodní transliterace je používána zvláště ve vědách a v mezinárodních stycích. Je nezbytná při pořizování všeobecných bibliografií. Navíc umožňuje vyhnout se terminologickým obtížím v terminologických pracích (v několikajazyčných slovnících i článcích atd.). Doporučujeme používat transliteračního systému ISO.

Příklad: Podle systému ISO se píše např. *Hruščev*.

Ve slovanských jazycích je ovšem velmi obtížné zavádět vzájemnou transliteraci nebo transkripci podle určitých mezinárodních zásad, protože slovanské jazyky si jsou velmi blízké a mezinárodní úpravy v širším měřítku by tuto blízkost narušovaly.

Základová slova s latinským zakončením

Tato slova mají písemnou formu zcela mezinárodní a jejich užívání je vhodné zvláště v jistých publikacích určených mezinárodní veřejnosti, protože umožňují vyhnout se překládání obecně známých útvarů do několika jazyků, např. v mezinárodních bibliografiích, v několikajazyčných slovnících (při odkazech) a v souborech numerických tabulek nebo nákresů.

Příklady: a) *Abies* (botan.); *Leo* (zool.); *genus* (log.); *flux* (fyz.); *candela* (fotometr.); *corona* (elektrotech.); *omnibus* (vozidlo).

b) odkazy ap., např.: *vide; pagina; figura; finis; infra; et alii; loco citato*. Odkazy tohoto typu se používají hlavně ve zkrácené podobě.

Základy slov s přizpůsobeným zakončením

U základových slov vytvořených z latinsko-řeckých základů je zakončení přizpůsobováno národnímu jazyku.

Příklady: a) lat. *arcus* = it., šp., port. *arco*, angl., fr., rum. *arc*.

b) řec. *{kyklos}*, popř. lat. *cyclus* = něm. *Cyclus*, *Zyklus*, hol., nor. *cyclus*, it., šp., port. *ciclo*, rum. *ciclu*, angl. fr. *cycle*, šv. *cykel*.

c) řec. *{anodos}* = it. *anodo*, šp. *ánodo*, port. *ánodo*, *anôdio*, angl., fr. *anode*, něm. *Anode*, pol. *anoda*, rum.[1] *anoda*, šv., rum.[2] *anod*, rus. *{anod}*.

Slova odvozená z nepozměněných řecko-latinských základů

Sufixy a zakončení užívané k odvozování slov z řecko-latinských základů mohou být jednak rovněž řecko-latinské (čisté nebo upravené) nebo také germánské či slovanské.

Sufixy a zakončení čistě řecko-latinské

Termíny odvozené z řecko-latinských základů pomocí čistých řecko-latinských sufixů (a zakončení) jsou velmi časté ve všech jazycích jiných než románských. Měly by být tvořeny podle pravidel platných pro řecké a latinské odvozování slov.

Příklady: a) termín tvořený pravidelně latinským sufixem: angl., šv. *stator*, něm. *Stator*, rus. *{stator}*.

Románská podoba latinského sufixu *-tor* je fr. *-teur*, it. *-tore*, šp. *-dor*; tedy it. *statore* atd. Ekvivalenty fr. *stator* a šp. *estator* jsou výjimkami.

b) Termíny tvořené týmž sufixem, ale ne podle pravidel latinského odvozování: angl., fr., šp., šv. *rotor*, něm. *Rotor*, rus. *{rotor}* (= it. *rotore*). Přesná latinská podoba by měla být *rotator* (jak je tomu v anatomii, ale s jiným významem), protože latinské *-tor* je možno připojovat jen ke slovesnému základu (je to *deverbiální sufix*).

Z téhož důvodu je např. i angl. neologismus *phasor* pokládán za nepravidelný.

Asimilované řecko-latinské sufixy a zakončení

Mnoho řecko-latinských sufixů (a zakončení) je asimilováno národními jazyky moderními, zvláště románskými. Při jejich použití je nutno dbát pravidel pro odvozování názvů latinského typu, tzn. metodickou interpolací a extrapolací existujících mezinárodních terminologií. Jestliže v nějakém jazyce existuje odvozené slovo latinského typu, pak je možno vytvořit pravidelnou asimilací (tzn. „transpozicí") odpovídající útvary.

Příklady: a) asimilované odvozeniny latinského typu: fr. *radiateur*, it. *radiatore*, šp., port. *radiador* (= angl. *radiator*, něm. *Radiotar*, rus. *(radiator)*).

Ekvivalentnost lat., angl., něm., rus. sufixu *-tor* = fr. *-teur*, it. *-tore*, šp. *-dor* platí skoro všeobecně a umožňuje tudíž pravidelnou „transpozici".

b) Termín utvořený nesprávně: něm. *Exponat*. Latinské sloveso *exponere* by totiž vyžadovalo podobu *Exposit(um)*.

Nesprávně utvořeno je též něm. *Komponist*. Sufix *-ist* ve slovech latinského typu je denominální (tj. vhodný jen ke jmenným základům). Správný by zde byl *deverbiální* (tj. vhodný ke slovesným základům) sufix, jaký je např. ve fr. ekvivalentu *compositeur*.

c) Lat. slovo *rešistencia* dalo vznik normálním vývojem těmto národním podobám: fr. *résistence*, angl. *resistence* (= it. *resistenze*, šp. *resistencia*). Nesprávným použitím francouzského sufixu *-ance* u jiných základů byl vytvořen zvláštní elektrotechnický sufix pro odvozování mezinárodních termínů: angl., fr. *connectance*, angl. *reactance*, fr. *réactance*, angl. *impedance* atd. Tento nový sufix je velmi užitečný v odborném názvosloví.

Germánské, slovanské a jiné sufixy a zakončení

V jiných než románských jazycích mohou být nové termíny odvozovány z řecko-latinských základů pomocí sufixů moderních jazyků. Tyto odvozeniny nejsou slova latinského typu. Jejich konstrukce odpovídá pravidlům příslušného moderního jazyka.

Příklady: angl. *composer* (= fr. *compositeur*); angl. *transformer* (= fr. *transformateur*, něm. *Transformator*); něm. *Formung* (= angl., fr. *formation*).

Prototypové útvary

Tyto útvary nepředstavují žádnou národní zvláštnost; „prototypem" zde rozumíme jakýsi originál nebo model, podle něhož jsou vytvářena další slova a tvary (tato definice je převzata ze slovníku Pei and Gaynor: A Dictionary of Linguistics, N. York 1954, str. 178: prototype: the original or model after which other words or forms are patterned).

Příklady: a) Prototypy latinského typu: *norma; norm/al; norm/al/isa/t/ion; trans/form/a/tor; induc/tion; composi/tor; composi/tion.*

b) Moderní prototypy: *garage; silo; watt; quartz; spútnik.*

Zmezinárodnění doslovného významu názvů

Při mezinárodní unifikaci je nutno si povšimnout i doslovných významů u komplexních názvů a u názvů přenesených.

Doslovný význam komplexních názvů

Následující příklady představují dva páry komplexních názvů majících stejný význam. V prvním příkladu jsou doslovné významy rozdílné, ve druhém jsou stejné.

Příklady: a) Složky složených slov angl. *to ante/date* a fr. *anti/dater* (sufix *anti* zde je deformovanou variantou z „ante-") mají stejný doslovný význam jako složky německé složeniny *vor/datieren*. Avšak německá složenina ve svém skutečném lexikálním významu označuje pravý opak toho, co složenina anglická a francouzská, totiž „opatřit dřívějším datem", „zpětně datovat".

Rozdílnost doslovného významu u angl. *ante/date* a fr. *anti/dater* z jedné strany a německého ekvivalentu *zurückdatieren* z druhé strany může být příčinou nedorozumění.. Bohužel však tento stav nemůže už být korigován.

b) Ve druhém vydání slovníku IEC je pojem č. 05-25-150 pojmenován francouzsky: *moment magnetique ampérien (d'un aimant)*. Národní komise Německa, Rakouska a Švýcarska rozhodly přijmout za německý ekvivalent doslovný překlad: „*Amperesches magnetisches Moment*", přestože žádný takový termín do té doby neexistoval.

Doslovný význam přenesených názvů

Následující příklady uvádějí přenesené názvy mající stejný význam. V prvním příkladu jsou doslovné významy názvů rozdílné; ve druhém případě jsou shodné.

Příklady: a) Rozšířený konec klínu se nazývá: fr., it., šp. „pata", angl., it., šp., rus. „hlava", něm., it. „nos".

Kdyby bylo možné dosáhnout shody ve všech jazycích a ustálit v nich jednu z těchto tří vnitřních forem („část těla"), usnadnilo by takové rozhodnutí (a jeho uskutečnění!) mezinárodní dorozumění a překladatelskou práci.

b) Rozšířený konec šroubu se nazývá ve všech jazycích „hlava".

Z uvedených ukázek je patrno, že obsah dokumentu je velmi hutný a že bychom s přihlédnutím k současné situaci v mezinárodních vědeckých stycích těžko mohli vytknout něco, co snad bylo opomenuto. Spíše by se dalo říci, že je příliš náročný a že nebude vždy možno dát přednost jeho zásadám před národními tradicemi, popř. před komerčními požadavky nebo před aktuálními potřebami názvosloví. I sám tento dokument zápasí s názvoslovnými problémy toho, co chce vyjádřit. Velmi obtížně hledá názvy a formulace, které by vyhověly širokému okruhu odborníků nejrůznějších národů; je to jen dokladem toho, jak obtížné je normalizovat jazyk. I když tedy nebudou tyto zásady v celém rozsahu dodržovány, přece jen jsou významným vodítkem, jež dává přehled o všem, co je možno vykonat pro mezinárodní sblížení v oblasti odborného názvosloví a vědeckého dorozumění.

Miroslav Roudný

NOVÉ PUBLIKACE SE ZEMĚDĚLSKOU TERMINOLOGIÍ V NSR

S dnešním dialektickým vývojem diferenciace a specializace věd vzniká potřeba diferencovat a specializovat termíny. Tato potřeba se jeví zejména v tzv. hraničních vědách. V oblasti zemědělských věd je to např. ekonometrika, biometrika aj. Jedná se o tzv. růstové body terminologie, jež vyvolávají značné potíže ve vědecké komunikaci národní i mezinárodní. Tyto potíže se v NSR, kde neexistuje centrální pracoviště zabývající se současným jazykem, ani obdoba naší Čs. ústřední terminologické komise, řeší mimo jiné tím, že se zpracovávají a vydávají výbory specializovaných pojmových a terminologických celků, jež vyhovují praktickým

potřebám uživatelů terminologických prostředků. Na některé z těchto výborů, resp. na některé publikace, které se terminologií podrobněji zabývají, chceme upozornit.

Vydává se jednak terminologie německá, jednak terminologie cizojazyčná. Terminologické práce Laurovy[1] z oblasti terminologie spravovědy a zemědělské statistiky dnes již zastaraly. Problematikou německé zemědělské ekonomické terminologie se zabývala komise vedená kielským profesorem Blohmem,[2] která vymezila obsah příslušných pojmů a určitou formu normalizace termínu v příručce *Betriebswirtschaftliche Begriffe für die landwirtschaftliche Buchführung und Beratung* (Bonn, Verlag Pflug und Feder 1959, 42 s.). Tato příručka má široký normativní vliv, ježto jí používá západoněmecká zemědělská poradenská služba. Dnešní terminologii západoněmecké spravovědy vykládá přehledně západoněmecký zemědělský lexikon[3] a značnou pozornost jí věnují autoři rozsáhlého kolektivního díla, vydaného prof. Woermannem.[4] Terminologie zemědělských pracovních procesů je shrnuta v příručce *Terminologie der Landarbeitswissenschaft* (Hamburg, Parey Verlag 5, 1964, 68 s.), která má sloužit zemědělským odborníkům ze zemí EHS. Obsahuje též ekvivalenty anglické a francouzské. Na vzniku této příručky se podíleli odborníci z Francie, Anglie, Holandska, Norska, Švýcarska a ze záp. Německa. Příručka je zajímavá definicemi pojmenovávaných pojmů, jež podávají obraz o různém chápání designátu. Čtvrté vydání této příručky[5] uvádělo navíc ještě systém německých a mezinárodních zkratek z normování pracovních procesů a členění pracovního času v zemědělství, který se liší od systému používaného v NDR.[6] Systém německých terminologických zkratek z tohoto oboru doplňuje G. Kreher,[7] který — pokud je nám známo — jako

---

[1] E. Laur, *Terminologie und Grundlagen für eine internationale landwirtschaftliche Buchhaltungsstatistik. Vortrag gehalten am Internationalen landw. Kongress* in Bukurest 1929, Effingerhof Verlag, Brugg; *Ueber einige neuere Begriffe aus der Wirtschaftslehre des Landbaues,* v: Zeitschrift f. schweiz. Statistik und Volkswirtschaft, 63, Heft 5, 1927, 557—561.

[2] Příručka vychází z návrhů prof. Blohma z roku 1943, které byly přijaty teprve v r. 1948 v 1. vydání.

[3] *Pareys Landwirtschaftslexikon,* Bd. I, II, Hamburg, Parey Verlag 1956 a 1957, 414 a 379 s.

[4] *Handbuch der Landwirtschaft, Wirtschaftslehre des Landbaues,* Band V, Hamburg, Parey Verlag.

[5] E. Biesalski, *Terminologie der Landarbeitswissenschaft,* 4. Aufl., v: *Schriftenreihe des Max-Planck-Instituts für Landarbeit und Landtechnik, Bad* Kreuznach 1959.

[6] Viz např. *ABC der Landwirtschaft, Brockhaus,* Leipzig 1959, Bd. I, II.

[7] *Kalkulations-Unterlagen,* Bd. I, hrsg. vom Kuratorium f. Technik in

první se snaží vyřešit u německých zkratek i otázku čísla. Terminologii nového oboru — zemědělských pracovních procesů — je věnována i řada dalších příruček.[8] Pojmové výklady najdeme dále ve výkladovém slovníku *Wörterbuch der Agrarwirtschaft* (Hamburg, Parey Verlag 1961, 175 s.).

Ekonometrika vyvolala potřebu vzniku řady příruček. Pro obor využití matematických metod v ekonomice zemědělství vypracoval prof. E. Reisch pomůcku *Mathematische Planungsverfahren* s hlavními oddíly A. — Einteilung der Verfahren, B. — Fachbegriffe der mathematischen Planungsverfahren, C. — Begriffsbestimmungen für die Programmierungsverfahren.[9] Oddíl B je vypracován anglicky a německy a opírá se o terminologický výběr J. Heinholda *Fachbegriffe der Unternehmensforschung.*[10] J. Heinhold je též autorem šestijazyčné terminologické příručky *Fachbegriffe der Programmierungstechnik* (München, R. Oldenbourg Verlag 1962).

Pro terminologa je velmi poučný speciální definiční slovník *Genetisches und Cytogenetisches Wörterbuch,* který byl zpracován jedním ústavem DAL.[11] Tento výběr terminologie poskytuje mimo jiné bohatou látku k výzkumu tzv. neslovních prostředků při tvorbě terminologie. Uvádí např. tyto typy termínů: attached-X-Methode; xx-xo-Typus; xx-x4-Typ. Termín B"+SR . C_1 znamená Chromosomenbruch mit Schwesterchromatidreunion im zentrischen Fragment. Názorně ukazuje na vliv angličtiny na německý odborný jazyk a napovídá, že teorie o různém působení vlivu angličtiny na němčinu v NSR a v NDR — pokud nepřihlédnou k jazyku odbornému — jsou ohroženy jednostranností.

Odborné cizojazyčné slovníky pro oblast zemědělství a zemědělské ekonomiky nejsou četné. Tradičními metodami je pro zemědělskou oblast zpracován např. německo-anglicko-francouzsko-španělský (nejnověji i rus-

---

der Landwirtschaft, Frankfurt/M 1963; *Leistungszahlen für Arbeitsvoranschläge,* Stuttgart 1955, 361 s.

[8] W. Busch, *Betriebswirtschaftliche Begriffe im Gartenbau,* Hamburg, Parey 1961, 170 s.; *Arbeitswissenschaftliche Begriffe.* Zentralblatt f. Arbeitswiss. und soz. Betriebspraxis. Hersg. von H. Kellner, 6/59, 13. Jg., s. 81—96; *Die amerikanischen Begriffe des Arbeits- und Zeitstudiums mit Definitionen und deren deutscher Uebersetzung,* Köln, Beuth-Vertrieb GmbH. 1958, 104 s.

[9] Göttingen, Institut f. landw. Betriebs- und Landarbeitslehre, hektograf.

[10] v: Unternehmensforschung, Bd. 6, 1962, Heft 1, s. 26—30.

[11] R. Rieger — A. Michaelis, *Genetisches und Cytogenetisches Wörterbuch,* hrsg. v. H. Stubbe, v: Der Züchter, 2. Sonderheft, Bern-Göttingen-Heidelberg, Springer-Verlag 1954.

ký) zemědělský slovník G. Haensche a G. Haberkampové.[12] Z metodického hlediska je pozoruhodná terminologická příručka dvou anglických autorů,[13] která uvádí výběr ekonomických německých termínů, opatřený ekvivalenty v angličtině. Výběr přihlíží i k zemědělsko ekonomickým termínům z obou částí Německa. Autoři se vyhnuli eklektickému zpracování dosažitelných termínů a zařadili do výběru jen terminologii excerpovanou z německých písemností. Problematika inadekvátnosti nebo neexistence pojmenovávaných kategorií a diferencovanost vnitřní a vnější formy německého a anglického termínu je přivedla k specifikaci požadavku pro speciální cizojazyčnou lexikografii, který předpokládá dvojí excerpci dvoujazyčné terminologie. Výchozí terminologii má excerpovat příslušník druhé jazykové oblasti, mechanický obrat z jednoho znění do druhého není možný. Tento závěr vyplývá z poznání problematiky, jíž řeší ekvivalenční výzkum.[14] V teorii vědeckého překladu se touto problematikou zabývá např. R. W. Jumpelt.[15] Jeho eins-zu-eins-, eins-zu-viele- a viele-zu-eins-Entsprechungen přihlížejí jen ke kvantitativní stránce ekvivalence, a to z hlediska potřeb překladu, neřeší potřeby výstavby hesla.

Lubomír Drozd

VYZNAČENIE VÝROBKU, OZNAČENIE VÝROBKU

V časopise Normalizace (ročník XII, 1964, č. 11, str. 311—312) uvádza inž. M. Baudyš poznámky k terminológii označovania výrobkov. Zaoberá sa otázkou, ako vyjadriť a terminologicky správne ustáliť a) vyznačenie údajov na výrobku (predpísané údaje na výrobku, na prívesnom štítku, na obale ap.) a b) označenie výrobku v dokumentácii (stručné vyjadrenie žiadaného predmetu v objednávke, v katalógu ap.). Uvádza, že v cudzích jazykoch sú na vyjadrenie týchto skutočností dva rôzne názvy, napr. angl. a) *marking*, b) *designation;* franc. a) *marquage, indications*, b) *désignation*; nem. a) *Kennzeichnung*, b) *Bezeichnung*; rus. a) *markirovka*, b) *oboznačenije;* poľ. a) *znakowanie*, b) *oznaczenie*.

V češtine sa doteraz používali tiež dva názvy, a to a) *značení*, b) *ozna-*

---

[12] *Wörterbuch der Landwirtschaft*, München: BLV Verlagsgesellschaft 1959, 649 s.

[13] C. A. Gunston a C. M. Corner, *Deutsch-Englisches Glossarium finanzieller und wirtschaftlicher Fachausdrücke*, Frankfurt/M 1958.

[14] Termín R. Kocourka, *Anglická zemědělská terminologie*, habil. práce I, Praha 1963, 136 s.

[15] *Die Uebersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur*, Berlin, Langenscheidt 1961, 214 s.

čování. Tieto názvy nie sú dosť odlišné. Cítiť to hlavne, ak je potrebné vyjadriť niečo príslušným slovesom v oboch vidoch — a) *značiť, označiť*; b) *označovať, označiť.* Preto sa v nových pravidlách Úradu pre normalizáciu a meranie pre stavbu, členenie a úpravu technických noriem zvolilo takéto riešenie:

a) *vyznačenie údajov na výrobku* (príp. o výrobku) — umiestnenie predpísaných údajov na výrobku, na prívesnom štítku, na obale ap.; môže sa použiť príp. aj skrátená forma *údaje na výrobku*;

b) *označenie výrobkov v dokumentácii* — stručné (normalizované) vyjadrenie (pomenovanie) žiadaného predmetu v objednávke, vo výrobnom podklade, katalógu ap.; možno použiť príp. aj skrátenú formu *označenie výrobku.*

Nie je to celkom šťastné riešenie, ale zatiaľ stačí na jasnejšie rozlíšenie týchto dvoch skutočností. Bolo by potrebné pre prípad b) nájsť termín tvorený z úplne iného slovného základu.

Gertrúda Tanušková

BIBLIOGRAFIE ODBORNÝCH PŘEKLADOVÝCH SLOVNÍKŮ (Doplňkový soupis č. 1), Praha 1964 (rotaprint).

Dr. Václav Stehlík, Zdeňka Hanusová a Rostislav Pleský pripravili pod vedením V. Stehlíka prvý doplnkový súpis k Bibliografii odborných překladových slovníků. (O tejto práci pozri zprávu v ČSTČ 1, 1962, 380.) Doplnkový súpis nadväzuje na uvedenú bibliografiu spôsobom spracovania i celkovou štruktúrou. Z úvodu sa dozvedáme, že podklady preň čerpali zostavovatelia z *Bibliografického katalógu ČSSR,* zo súpisu K. Hanušovej *Odborné jazykové slovníky ve Státní technické knihovně v Praze* (doplnky za roky 1961—1962) a z názvoslovných noriem, resp. zo súpisu, ktorý vypracovalo dokumentačné oddelenie Úradu pre normalizáciu a meranie pre tento cieľ.

Aj do doplnkového súpisu zaradili zostavovatelia jednak samostatne publikované slovníky, jednak slovníky publikované v rôznych odborných publikáciách. Je pozoruhodné, že za roky 1962—1963 zaznamenali autori spolu 149 slovníkov, kým za nepomerne dlhšie obdobie od roku 1900 do roku 1961 uvádza sa 526 titulov. Doplnkový súpis zaznamenáva, prirodzene, aj také odborné slovníky, ktoré sa z rozmanitých dôvodov nedostali do bibliografie z roku 1962. Na rozdiel od Bibliografie odborných překladových slovníků z r. 1962, v ktorej si autori nekládli za cieľ bibliograficky spracovať aj slovenské odborné slovníky, uvádzajú sa v do-

plnkovom súpise č. 1 aj slovenské slovníky. Pritom nejde len o názvoslovné normy, ktoré, ako vieme, vydávajú sa spravidla v slovenskom i českom jazyku, ale ide aj o iné práce. (V novom súpise sa zaznamenáva napr. Žitňanov — Huňákov — Pospíšilovej *Slovensko-česko-rusko-francúzsko-nemecko-maďarský odborný slovník vinohradnícko-vinársky*, Bratislava 1962; pozri o ňom recenziu v ČSTČ 3, 1964, 250 n.)

Doplnkový súpis č. 1 je rovnako užitočná práca ako samotná Bibliografie odborných překladových slovníků.

Ivan Masár

TERMINOLÓGIA MECHANIZÁCIE POĽNOHOSPODÁRSTVA

Časopis Mechanizácia poľnohospodárstva začal v III. ročníku (1964) uverejňovať odborné termíny z oblasti mechanizácie poľnohospodárstva. Autori vychádzajú z poznatku, že hoci správne názvy mnohých strojov sú už ustálené v československých štátnych normách, mnohí autori predsa používajú svoje vlastné názvy, čím vnášajú chaos do terminológie poľnohospodárskych strojov.

V 1. a 2. čísle sú názvy pluhov; sú tvorené spravidla zhodnými prívlastkami vyjadrujúcimi buď spôsob pohybu *(záprahové, traktorové, závesné)*, alebo spôsob orania *(jednostranné, otočné)*. Názov *dvojstranný pluh* pokladáme za dobré spresnenie proti pôvodnému názvu *obojstranný pluh*, pretože prídavné meno *obojstranný* ukazuje, že ide o pluh orúci súčasne na obidve strany. Názov *chodákový pluh* je nejasne motivovaný — je to pluh, ktorého predná časť pluhového nosníka sa opiera o kolieska alebo o kĺzavý schodík — motivácia chodením je nepresná. Pri mnohých názvoch sa uvádzajú v zátvorkách nesprávne názvy, ktoré sa doteraz používali, napr. radličné, lemešové pluhy spr. *radlicové*, diskové pluhy spr. *tanierové*. Niekedy sa v zátvorke uvádza aj synonymný názov, napr. *otočný pluh* (tiež *brabantský pluh*).

V 3. a 5. čísle sú názvy mechanizačných prostriedkov na plošné spracovanie pôdy — *smyky, brány, motyčky, valce, spevňovače, kypriče*. Tvorené sú podobne ako názvy pluhov. Kým na jednej strane sa ponecháva názov *cambridgeské valce* (nespr. krúžkové, kombinované), *croskillské valce, Zehetmayerove valce* (tiež *ježkové*), na druhej strane sa uvádza podoba *prútové brány* (nespr. Weederove). Dôvod nie je jasný. Tak ako pri pluhoch zavádza sa namiesto nespr. diskové brány správny názov *tanierové*, namiesto nespr. zubový smyk spr. *ozubený*.

Ďalej sú v 5. a 8. čísle názvy mechanizačných prostriedkov na medziriadkové obrábanie pôdy a na jednotenie repy. Sú to *spevňovače, kultivátory, plečky, kopcovače, prerezávače, prerieďovače, prevozné plošiny*.

Pri názve *kopcovače* sú ešte uvedené synonymá *oborávače, hrobčekovače* a nespr. názov hrobkovače. Namiesto nespr. presekávače sa zavádza spr. názov *prerezávače,* namiesto nespr. presvetľovače spr. *prerieďovače,* namiesto nespr. babosedy spr. *prevozné plošiny.* Ide o zreteľnejšiu motiváciu a pri názve babosedy o snahu vyhnúť sa expresívnej zloženine.

V 8. čísle sú ďalej uverejnené názvy sejačiek a výsevných mechanizmov. Názvy sejačiek sú utvorené podľa spôsobu pohybu *(ručná, záprahová, traktorová, nesená* atď.) alebo podľa spôsobu výsevu *(riadková, hniezdová, univerzálna, kombinovaná).* Zdá sa nám, že nie je správne, keď sa v jednom odbore vyskytujú zhodné prívlastky bližšie určujúce základný termín raz ako správne, raz ako nesprávne — napr. diskové pluhy, diskové brány sú nesprávne termíny, správne sú *tanierové,* ale *disková sejačka* je uvedená ako správny názov. Bolo by účelné takéto rozpory zjednotiť.

V 3. čísle sa rozoberá nesprávny názov „nosič náradia", ktorý vznikol doslovným prekladom z nem. Geräteträger, a navrhuje sa správny názov *náraďový traktor.* Je na škodu veci, že sa takto nerozoberajú aj iné nesprávne názvy, že sa neuvádza ich vznik a nenavrhuje do diskusie nový správny názov.

Gertrúda Tanušková

BARBARA BARTNICKA-DĄBKOWSKA, *POLSKIE LUDOWE NAZWY GRZYBÓW,* Wroclaw—Warszawa—Kraków 1964, s. 144 + mapa.

Monografia B. Bartnickej je vydarenou štúdiou z jednej oblasti materiálnej kultúry poľského ľudu. Autorka dokázala vhodne uplatniť svoje poznatky z výskumu v teréne a z lingvistickej, ako aj národopisnej a inej odbornej literatúry.

Väčšinu materiálu získala autorka vlastným výskumom, časť z dialektologických pracovísk Poľskej akadémie vied, časť prostredníctvom vysokoškolských študentov, najmä z diaľkového štúdia. Pozoruhodný je poznatok, že materiál zozbieraný diaľkove študujúcimi učiteľmi je spoľahlivý a často aj hodnotnejší ako materiál, ktorý v tej istej oblasti získali školení dialektológovia. Študenti získali viac materiálu, lebo dobre poznali prostredie, mali možnosť dlhšieho výskumu a vedeli si sami vybrať najvhodnejších informátorov.

Výskumom v mestách B. Bartnicka zistila, že celopoľské názvy húb neexistujú. Regionálne názvy používajú aj ľudia hovoriaci spisovnou poľštinou. Odbornú mykologickú terminológiu, ktorá nie je ešte úplne ustálená, širší okruh poľskej inteligencie nepozná. Mestá preberajú názvy húb z okolitého vidieka, ľudia z dedín si zasa osvojujú názvy tých

druhov húb, ktoré donedávna sami nepoznali, resp. nezbierali. Mnohí zberatelia poznajú popri vlastných nárečových názvoch aj knižné pomenovania.

Získaný materiál je zo 413 lokalít (374 bodov na mape). Sieť bodov je hustejšia v oblastiach, kde sa veľké lesné komplexy stýkajú s roľníckymi oblasťami, v krajoch s veľkou diferenciáciou pri pomenúvaní húb a tam, kadiaľ prechádzajú hranice jednotlivých názvov.

Z jednej lokality získala autorka priemerne 20 rôznych názvov jedlých húb a 4 názvy húb pokladaných za nejedlé. Z jedovatých húb majú aj v Poľsku osobitné pomenovanie najčastejšie muchotrávky a prášnice. Ostatné huby, ktoré sa na dedine nezbierajú, pomenúvajú sa súborným názvom *psie, divé, konské, vlčie, hadie, žabie, jedovaté huby* ap.

Stupeň záujmu o huby pripisuje B. Bartnicka sociálnym činiteľom. Bohatý gazda sa v čase najväčšieho rastu húb staral o zvezenie úrody.

Huby sa nezbierali len na obživu. Oddávna sa používali ako prostriedok na ničenie hmyzu, ako opojný a dráždivý prostriedok, ako materiál na kladenie ohňa, na okiadzanie včiel pri zbere medu, ako mazadlo na vozy, prostriedok proti moľom, ako prísada do tabaku, materiál na výrobu atramentu ap.

Vidiecky hubár vie znamenite odlišovať rôzne druhy húb podľa miesta alebo doby ich rastu, podľa farby, tvaru, chuti, vône a podľa toho ich aj pomenúva. V ľudových názvoch sa často vyskytujú metafory, odvodeniny z adjektív, nie sú zriedkavé ani zloženiny a dvojslovné pomenovania. Spojenie s pôvodným významom sa stráca najmä pri najstarších názvoch *huba, hrib, bedľa, rýdzik, smrž* ap.

Ľudové názvy húb sú v poľských nárečiach veľmi diferencované. Niektoré názvy a typy názvov presahujú do Bieloruska, na Ukrajinu i k nám. Autorka zdôrazňuje okolnosť, že názvy húb predstavujú takú oblasť slovníka, v ktorej proces nárečovej integrácie postupuje veľmi pomaly, takže mnohé podoby majú archaický charakter.

Ľudové pomenovania každého druhu húb sa spracúvajú osobitne. Jednotlivé druhy sú usporiadané systematicky, názvy sa konfrontujú so stavom v ostatných slovanských jazykoch. Osobitne sú spracované všeobecné pomenovania húb *grzyb, bedłka, huba* a pomenovania jedovatých húb.

Možno len ľutovať, že z technických príčin nebolo možné doplniť monografiu mapami. Tento nedostatok má nahradiť priložená základná mapa so sieťou bodov a osobitným spôsobom spracovaný slovník, v ktorom sa pri každom názve uvádzajú čísla bodov, z ktorých je názov doložený. Takto si potrebnú mapku používateľ môže zostaviť sám.

Habilitačná práca poľskej lingvistiky je aj pre nás zaujímavá, a to rovnako z vecnej i z metodickej stránky.

Marie Majtánová

ZO STARŠÍCH VÝTVARNÝCH DEJÍN SLOVENSKA

Po publikácii Z novších výtvarných dejín Slovenska, obsahujúcej umelecko-historické materiály z 19. a 20. storočia, predkladáme verejnosti výsledky výskumu českých a slovenských historikov umenia, venované problémom starších výtvarných dejín Slovenska. Príspevky zhrňujú výskum a heuristiku viacerých úsekov slovenskej architektúry, nástennej a tabuľovej maľby, plastiky a grafiky do konca 18. storočia.

VSAV 1965, str. 376, n, viaz. plán. cena Kčs 60,–.